



บทที่ 3

ช่วงที่หนึ่ง สตรีไทยยุคก้าวสู่ระบบการศึกษา (พ.ศ. 2399 – พ.ศ. 2440)

ในช่วงที่หนึ่ง สตรีไทยยุคก้าวสู่ระบบการศึกษา (พ.ศ.2399– พ.ศ.2440) อยู่ในช่วงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 (พ.ศ.2394-พ.ศ.2411) คณะมิชชันนารีนำการศึกษาสมัยใหม่เข้าสู่ประเทศไทย ได้ริเริ่มจัดให้มีการศึกษาสำหรับสตรีในโรงเรียนขึ้นเป็นแห่งแรก เป็นวิวัฒนาการอีกก้าวหนึ่งของบทบาทสตรีทางการศึกษา และในช่วงพ.ศ.2411-พ.ศ.2440 อยู่ในช่วงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 (พ.ศ.2411-พ.ศ.2453) เป็นยุคที่มีการปฏิรูป ประเทศไทยก้าวสู่ยุคใหม่ สตรีได้รับโอกาสเปิดกว้างมากขึ้นทางการศึกษา บทบาทสตรีได้มีวิวัฒนาการไปอีกระดับหนึ่งในสังคม ในช่วงที่หนึ่งนี้มีรายละเอียดคือ 3.1 บริบทที่มีต่อบทบาทสตรีในการศึกษาระดับอุดมศึกษาไทยในระยะพ.ศ.2399 – พ.ศ.2440 ประกอบด้วย 3.1.1 ด้านเศรษฐกิจ ได้แก่ การวางแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ สภาวะเศรษฐกิจ 3.1.2 ด้านสังคม ได้แก่ อิทธิพลของชาวต่างประเทศ การพัฒนาประเทศให้ทันสมัย โครงสร้างประชากร โครงสร้างของครอบครัว ความต้องการและค่านิยมทางการศึกษา และบทบาทของสตรีในสังคมไทย 3.1.3 ด้านการเมืองและการบริหาร ได้แก่ รัฐธรรมนูญ ระบบการปกครองและนโยบายของรัฐ 3.1.4 ด้านวัฒนธรรม ได้แก่ ศาสนา ศิลปะและวัฒนธรรม และวิถีชีวิตความเป็นอยู่ 3.1.5 ด้านการศึกษา 3.2 บทบาทสตรีในการศึกษาระดับอุดมศึกษาไทย ในระยะพ.ศ.2399 – พ.ศ.2440 ประกอบด้วย 3.2.1 ด้านผู้เรียน ได้แก่ บทบาทด้านการเรียน บทบาทด้านกิจกรรมนิสิต นักศึกษาและบทบาทด้านการช่วยเหลือสังคมภายนอก 3.2.2 ด้านผู้สอน ได้แก่ บทบาทด้านวิชาการและบทบาทด้านสังคม 3.2.3 ด้านผู้บริหาร ได้แก่ บทบาทด้านการบริหารจัดการ และ 3.3 สรุปและวิเคราะห์ ดังต่อไปนี้

3.1 บริบทที่มีต่อบทบาทสตรีในการศึกษาระดับอุดมศึกษาไทยในระยะพ.ศ.2399 – พ.ศ.2440

3.1.1 ด้านเศรษฐกิจ

การวางแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ

การวางแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติของบ้านเมืองไทยในระยะพ.ศ.2399-พ.ศ.2440 ยังไม่มีการวางแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมอย่างเป็นทางการเป็นรูปธรรม เนื่องจากกระบวนกรปกครองของไทยนั้นเป็นระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์แต่ด้วยพระปรีชาญาณและสายพระเนตรอันกว้างไกลของพระมหากษัตริย์ไทยในยุคนั้น ได้ทรงปฏิรูปและพัฒนาประเทศ โดยเฉพาะในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

สภาวะเศรษฐกิจ

สภาวะเศรษฐกิจในระยะพ.ศ.2399- พ.ศ.2440 มีลักษณะเช่นเดียวกับสมัยอยุธยาที่อยู่ในระบบเจ้าขุนมูลนาย โดยมีระบบศักดินาเป็นเครื่องชี้ฐานะหน้าที่ ตลอดจนความรับผิดชอบของบุคคลทางสังคม โครงสร้างทางสังคมไทยสมัยนั้นแบ่งเป็น 2 ชั้นใหญ่ๆ คือ ชั้นผู้ปกครอง ได้แก่ กษัตริย์และขุนนาง กับชนชั้นถูกปกครอง ได้แก่ ไพร่และทาส โดยมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข และเป็นผู้มีอำนาจสูงสุดในการปกครองประเทศ โดยใช้อำนาจหน้าที่ที่ได้มาโดยชอบธรรม ยึดหลักทศพิธราชธรรมในการปกครอง และพระองค์จะต้องบำรุงพระศาสนาให้รุ่งเรืองสืบไป(อภินันท์, 2521: 349) ส่วนขุนนางก็เป็นกำลังสำคัญในการปกครอง เพราะเป็นผู้ที่พระมหากษัตริย์ทรงมอบหมายงานให้ทำเพื่อเป็นการแบ่งเบาภาระของพระมหากษัตริย์ ในสังคมไทยถือว่าไพร่จะต้องสังกัดมูลนายและเข้ารับราชการ มีหน้าที่เข้าเวรประจำการเพื่อทำงานต่างๆ ให้รัฐบาล สภาพสังคมและความเป็นอยู่ของประชาชนในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นเป็นแบบเรียบง่าย ทั้งนี้เป็นเพราะความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติ ระบบเศรษฐกิจในช่วงนี้เป็นเศรษฐกิจเพื่อยังชีพ โดยที่ระบบเงินตรายังไม่เข้ามามีอิทธิพลต่อสังคม ประกอบกับสังคมมีลักษณะแบบอุปถัมภ์ จึงมีการช่วยเหลือเกื้อกูลกันมาก จากสภาพความมั่นคงทางการเมือง และความอุดมสมบูรณ์ทางด้านเศรษฐกิจนี้เอง ส่งผลให้สังคมมีความสงบสุข ชายมีหน้าที่เล่าเรียนวิชา เพื่อเติบโตใหญ่จะได้เป็นผู้หาเลี้ยงครอบครัว สตรีมีหน้าที่อยู่บ้านและปรนนิบัติผู้ใหญ่ในบ้านรวมทั้งสามีของตน นอกจากนี้ยังต้องทำงานอาชีพที่เป็นทั้งงานหนักและเบา ตั้งแต่ทำไร่และทอผ้า เป็นต้น ซึ่งสภาพดังกล่าวพบในสตรีสามัญชนเท่านั้น (แอ็บม็อบโลว์ มอฟแฟ็ท, 2520: 72) ต่อมาสภาวะเศรษฐกิจเกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างมาก เดิมทีนั้นการค้าขายระหว่างไทยกับต่างประเทศมีลักษณะปิด ชาวต่างประเทศจะซื้อขายกับเอกชนไม่ได้ จะต้องทำกับรัฐบาลโดยตรง สินค้าที่จะซื้อขายนั้นต้องได้รับความเห็นชอบจากรัฐบาลก่อน จนกระทั่งในปีพ.ศ. 2398 รัฐบาลจำเป็นต้องลงนามสนธิสัญญาเบาว์ริง กับอังกฤษและชาติอื่นๆ ในเวลาต่อมา (พิไลวรรณ แสงจำ, 2523: 58) สนธิสัญญาดังกล่าวนอกจากทำให้ไทยเปลี่ยนจากเศรษฐกิจแบบยังชีพมาเป็นเศรษฐกิจแบบการค้าแล้ว ยังมีส่วนทำให้ไทยต้องเปิดประเทศ เป็นผลให้รัฐบาลไทยต้องเลิกผูกขาดสินค้ากับชาวต่างประเทศ และมีสิทธิซื้อขายสินค้ากับเอกชนได้อย่างเสรี และมีสิทธิส่งสินค้ามาขายเกือบทุกประเภท โดยเสียด่านเข้าเพียงร้อยละสามทำให้ไทยต้องเสียด่านได้ปีละมากๆ และยิ่งในช่วงนี้จำเป็นต้องใช้เงินในการปรับปรุงประเทศในด้านต่างๆ ดังนั้นงบประมาณที่หน่วยงานต่างๆเคยได้รับจึงต้องลดลงตามความจำเป็น ซึ่งในหน่วยงานทหารจะได้รับงบประมาณมากกว่าหน่วยงานอื่น ทั้งนี้เพื่อความมั่นคงของประเทศ และหน่วยงานที่ได้รับงบประมาณน้อยที่สุดคือกระทรวงศึกษาธิการ

3.1.2 ด้านสังคม

อิทธิพลของชาวต่างประเทศ

อิทธิพลของชาวต่างประเทศในระยะพ.ศ.2399- พ.ศ.2440 อิทธิพลของชาวต่างประเทศเริ่มเข้ามาในประเทศไทยตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา ในสมัยพระรามาธิบดีที่ 2 โปรตุเกสเป็นชาติแรกที่เริ่มเข้ามาค้าขายตั้งแต่พ.ศ.2043 ต่อมาได้รับอนุญาตให้สร้างโบสถ์เพื่อทำกิจกรรมทางศาสนาได้ วิชาความรู้ที่ได้รับจากชาวต่างประเทศอย่างเช่น วิชาหล่อและใช้ปืนไฟ การก่อสร้าง การประปา ตำรายาบางอย่างและตำราอาหาร วิชาทำกับข้าวและการเรือน รวมทั้งภาษาไทยและภาษาต่างๆ เช่น ภาษาฝรั่งเศส ภาษาเขมร ภาษาบาลีและสันสกฤต เป็นต้น (ดวงเดือน พิศาลบุตร, มปป. : 11-13) จนกระทั่งในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นชาวต่างประเทศได้เริ่มเข้ามาอีกครั้งหนึ่งตั้งแต่ปลายสมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เป็นต้นมา หลังจากหยุดชะงักไปในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ในปีพ.ศ.2371 มิชชันนารีคณะเพรสไบทีเรียนได้เข้าสอนศาสนาให้แก่คนจีน ส่วนคนไทยเป็นเพียงช่วยรักษาพยาบาลอย่างเดียว ถึงแม้ว่าพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจะไม่โปรดการเผยแพร่ศาสนาของพวกมิชชันนารีมากนัก แต่ทรงเลือกรับสิ่งที่มีประโยชน์แก่รัฐ แต่ไม่ได้ทรงก้าวเข้ามาศึกษาวิทยาการตะวันตกด้วยพระองค์เองและก็ได้ไม่ได้ขัดขวางการเผยแพร่ของมิชชันนารี ดังปรากฏในกระแสรับสั่งของพระองค์ขณะใกล้สวรรคตว่า

“...การศึกษสงครามทั้งญวนและพม่าก็เห็นจะไม่มีแล้ว จะมีอยู่ที่แต่ข้างพวกฝรั่งให้ระวังให้ดีย่ำให้เสียที่แก่เขาได้ การงานสิ่งใดของเขาที่คิดควรจะเรียนเอาไว้ก็ให้เขาอย่างเขา แต่อย่าให้นับถือเลื่อมใสไปทีเดียว...” (พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว อ้างถึงใน อकिन รพีพัฒน์, 2521: 252-255)

ในสมัยนั้นวิทยาการตะวันตกที่ได้รับจากมิชชันนารีได้แก่ ความรู้วิทยาศาสตร์และข่าวสารต่างประเทศ เช่น การแพทย์ สรีรวิทยา คาราศาสตร์ จันทรุปราคา (พิพาดา ยังเจริญ และ สุวดี ธนประสิทธิ์พัฒนา, 2529: 138-147) แต่เป็นที่น่าสังเกตว่าในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ชาวต่างประเทศที่เข้ามาเจริญพระราชไมตรี ดิถด่อค้าขายและเผยแพร่คริสต์ศาสนา คือฝรั่งเศสและอังกฤษ สองชาตินี้เข้ามาเผยแพร่ศาสนาแต่ก็นำเอาเหตุผลทางการเมืองคือการล่าเมืองขึ้นมาด้วย ในระหว่างที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงผนวช กระแสข่าวการเผยแพร่ศาสนาคริสต์ของพวกบาทหลวงที่เข้าไปมีอิทธิพลในประเทศญวนและเขมร จนญวนและเขมรต้องตกเป็นเมืองขึ้นของฝรั่งเศส เหตุการณ์ทั้งหลายได้สอนให้ไทยตระหนักถึงภัยที่จะเกิดแก่ประเทศได้เป็นอย่างดี พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงวางวิเทโศบาย ทรงให้ความเชื่อถือและ

เคารพสิทธิของบุคคลในการนับถือศาสนา และเมื่อฝรั่งเศสต้องการจะเผยแพร่ศาสนาคริสต์ พระองค์กลับทรงให้ความช่วยเหลือและให้ความสะดวก ด้วยทรงเข้าพระทัยในระหว่างทรงผนวช โดยได้ศึกษาและสอบถามถึงเรื่องศาสนาของชาวต่างชาติ ทำให้ทรงพิจารณาและต้องการดัดแปลงวิธีสอนพระพุทธศาสนาด้วยใช้วิธีการแบบฝรั่งคือเทศน์ด้วยภาษาไทยที่พลเมืองเข้าใจง่ายๆ แทนภาษาบาลี (มานิจ ชุมสาย, 2518: 16-17) ประเทศไทยจึงรอดพ้นจากการตกเป็นเมืองขึ้นของชาวต่างประเทศ

การพัฒนาประเทศให้ทันสมัย

การพัฒนาประเทศให้ทันสมัย ในระยะพ.ศ.2399- พ.ศ.2440 ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถือได้ว่าเป็นช่วงเวลาที่มีการพัฒนาประเทศให้ทันสมัย เพื่อรับอารยธรรมตะวันตกที่แผ่ขยายอย่างรวดเร็ว ทรงติดต่อกับประเทศตะวันตกและทำสนธิสัญญาเบาว์ริงกับอังกฤษ รวมทั้งประเทศตะวันตกอื่นๆ ทำให้เกิดความจำเป็นต้องปรับปรุงประเทศให้ทันสมัย ส่งผลให้เกิดการปฏิรูปประเทศในด้านต่างๆ ทั้งด้านสังคม เศรษฐกิจ การปกครอง การศึกษา และด้วยพระปรีชาญาณของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ส่งเสริมพระโอรสพระธิดาโดยให้เรียนภาษาอังกฤษ เรียนรู้ธรรมเนียมประเพณีของชาวตะวันตก ตลอดจนวิชาการต่างๆ ที่ทันสมัย รวมทั้งส่งพระโอรสและเจ้านายชายไปศึกษาในต่างประเทศ ถือได้ว่าเป็นการวางพื้นฐานการศึกษากับระดับกลุ่มบุคคลซึ่งต่อมาเป็นกำลังสำคัญในการพัฒนาประเทศให้ทันสมัย รวมถึงเจ้าฟ้ามงกุฎหรือพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชบิดาส่งพระองค์ไปศึกษาในต่างประเทศเช่นกัน ในรัชสมัยของพระองค์เป็นช่วงแห่งการปฏิรูปหรือยุคของการพัฒนาประเทศให้ทันสมัยอย่างแท้จริง สังคมไทยในช่วงนี้มีการเปลี่ยนแปลงจากสังคมดั้งเดิมมารับเอาความเจริญแบบใหม่ มีการปฏิรูปประเทศตามแบบตะวันตก เช่น การเปลี่ยนแปลงการบริหารราชการแผ่นดิน การปฏิรูปการศึกษา และการบริหารงานอื่นๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการปฏิรูปการศึกษา พระองค์ทรงชี้ให้เห็นว่า

“...หนังสือเป็นต้นเค้าคุณความเจริญของราชการบ้านเมืองยิ่งกว่าศิลปศาสตร์วิชาอื่นๆ...”

(เอกสารเกี่ยวกับการจัดการศึกษาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2511: 36) ตลอดจนมีพระราชประสงค์ที่จะให้ประชาชนทันต่อเหตุการณ์บ้านเมืองในสมัยนั้น และมีโอกาสทางการศึกษาอย่างเท่าเทียมกัน แต่คิดที่ว่างบประมาณมีน้อย ดังนั้นจึงสนับสนุนการจัดการศึกษาให้แก่เด็กชายก่อน แต่ก็ยังไม่ได้ถึงการศึกษาที่จัดให้เด็กหญิง

โครงสร้างประชากร

โครงสร้างประชากรในระยะพ.ศ.2399- พ.ศ.2440 จากการสืบค้นเอกสารค้นพบจำนวนประชากรในช่วงปีที่ใกล้เคียงดังนี้ ประชากรภายในเขตปกครองของประเทศไทยมีจำนวนน้อย ถึงแม้ว่าจะไม่มีสถิติที่แน่นอนเกี่ยวกับจำนวนประชากรในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นก็ตาม แต่ก็เคยมีชาวต่างประเทศได้คำนวณจำนวนพลเมืองของประเทศไทยเอาไว้คือ ประมาณปีพ.ศ.2331

ลาลูแบร์ (LaLoubere) ประมาณไว้ว่า คนที่ขึ้นทะเบียนหลวงซึ่งเก็บไว้ยังมีเพียง 1,900,900 คน เท่านั้น ประมาณปีพ.ศ.2365 จอน ครอฟอร์ด (John Crawford) หัวหน้าคณะทูตที่มาถึงกรุงเทพฯ ในปีนั้นได้กล่าวไว้ว่า

“พลเมืองทั้งหมดเท่าที่ข้าพเจ้าได้รวบรวมมาจากหลักฐานที่ดีที่สุดมีจำนวนประมาณ 5,000,000 คน” (Crawford, J., 1915: 102 อ้างถึงใน อคิน รพีพัฒน์, 2521: 40-42)

จะเห็นได้ว่าจำนวนประชากรของประเทศไทยในช่วงนั้นมีจำนวนน้อยเมื่อเปรียบเทียบกับพื้นที่ทั้งหมด สภาพเศรษฐกิจของประชากรไทยในยุคนั้นอุดมสมบูรณ์เพราะมีอาหารบริบูรณ์ ถ้าคำนวณจากปีพ.ศ.2365 มาในช่วงปีพ.ศ.2399- พ.ศ.2440 คาดประมาณได้ว่าน่าจะมีจำนวนประชากรประมาณ 6,000,000 คน ถึง 7,000,000 คน เพราะเท่าที่พิจารณาจากอัตราการเพิ่มของจำนวนประชากรในช่วงจากปีพ.ศ. 2331 ถึงปีพ.ศ.2365 อัตราเพิ่มไม่สูงมาก และข้อมูลจากเอกสารที่สืบค้นได้ไม่ได้ระบุแน่ชัดว่าเป็นจำนวนประชากรทั้งประเทศหรือของกรุงเทพฯ เท่านั้น

โครงสร้างของครอบครัว

โครงสร้างของครอบครัวในระยะพ.ศ.2399- พ.ศ.2440 โครงสร้างของครอบครัวและลักษณะความเป็นอยู่โดยทั่วไปในสังคมจะอยู่กันเป็นครอบครัว และลักษณะครอบครัวจะเป็นครอบครัวแบบขยายคืออยู่รวมกันในครอบครัวใหญ่ประกอบด้วย บิดา มารดา ปู่ย่า ตายาย มีความสัมพันธ์กันที่ดี สภาพชีวิตความเป็นอยู่ของสตรีสามัญชนทั่วไปส่วนมากยังประกอบอาชีพเกษตรกรรม ยามว่างก็จะทำงานภายในครอบครัว เช่น ทอผ้า ปั่นฝ้าย ฯลฯ เป็นต้น การพบปะสังสรรค์ในสังคมของสตรีและบุคคลทั่วไป จะพบเห็นกันมากที่สุดที่วัดในวันสำคัญทางศาสนา เพราะโดยปกติแล้วหากสตรีจะออกนอกบ้านจะต้องมีผู้ใหญ่รู้เห็นหรือติดตามไปด้วย(พูนพิสมัย ดิสกุล, 2529: 52) จะเห็นได้ว่าสภาพชีวิตและความเป็นอยู่ของสตรีสามัญชนและสตรีชั้นสูงยังมีความแตกต่างกันบ้าง แต่โครงสร้างของครอบครัวเป็นครอบครัวแบบขยายเหมือนกัน อยู่รวมกันในครอบครัวใหญ่มีความสัมพันธ์กันที่ดี

ความต้องการและค่านิยมทางการศึกษา

ความต้องการและค่านิยมทางการศึกษาในระยะพ.ศ.2399- พ.ศ.2440 ผู้ชายจะมีโอกาสได้ศึกษาเล่าเรียนโดยถือเป็นหน้าที่ ส่วนสตรีมีหน้าที่ปรนนิบัติคนในครอบครัวและทำงานอาชีพอื่นอีก ดังกล่าวไว้ว่า

“...ชายมีหน้าที่เล่าเรียนวิชา เพื่อเติบโตใหญ่จะได้เป็นผู้หาเลี้ยงครอบครัว สตรีมีหน้าที่อยู่บ้านและปรนนิบัติผู้ใหญ่ในบ้านรวมทั้งสามีของตนและยังต้องทำงานอาชีพที่เป็นทั้งงานหนักและเบา ตั้งแต่ทำไร่และทอผ้า เป็นต้น...”(เอ็บบ็อบโลว์ มอฟเฟ็ท, 2520: 72)

ถึงแม้ว่าในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงปฏิรูปการศึกษาโดยมีพระราชประสงค์ที่จะให้ประชาชนทันต่อเหตุการณ์บ้านเมืองในสมัยนั้น และมีโอกาสทางการศึกษาอย่างเท่าเทียมกัน แต่งบประมาณมีน้อย ดังนั้นจึงสนับสนุนการจัดการศึกษาให้แก่เด็กชายก่อน แต่ก็ยังไม่ได้ทิ้งการศึกษาที่จัดให้เด็กหญิง

บทบาทของสตรีในสังคมไทย

บทบาทสตรีในสังคมไทยในระยะพ.ศ.2399- พ.ศ.2440 ได้เปลี่ยนแปลงไปเล็กน้อยจากสมัยอยุธยา ในช่วงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชตกอยู่ภายใต้กฎหมายตราสามดวงซึ่งอนุญาตให้ผู้ชายมีภรรยาได้หลายคนและผู้หญิงถือเป็นสมบัติของผู้ชาย ผู้หญิงเป็นสมบัติของพ่อเมื่อยังไม่แต่งงานและเมื่อแต่งงานแล้วก็ยังเป็นสมบัติของสามี ผู้ชายมีสิทธิจะขายให้ใครก็ได้เมื่อต้องการและผู้หญิงก็ต้องตกอยู่ภายใต้การปกครองของผู้ชายตั้งแต่เล็กจนโต สถานภาพและบทบาทของผู้หญิงในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ผู้หญิงมีสถานภาพด้อยกว่าผู้ชาย การอบรมเล่าเรียนใดๆที่ไม่เกี่ยวข้องกับงานบ้านและครอบครัวถือว่าไม่มีความสำคัญสำหรับผู้หญิง ผู้หญิงจะได้รับการอบรมให้เป็นแม่และเมีย บทบาทหลักผู้หญิงคืองานบ้านและการดูแลครอบครัว (บุญยงค์ เกิดเทศ, 2522: 557; บุญเดิม ไพเราะ, 2524: บทคัดย่อ; เกื้อพันธ์ นาคบุปผา, มปป.) แต่มีข้อสังเกตว่าถึงแม้ว่าบทบาทของผู้หญิงไทยโดยภาพรวมจะเป็นบทบาทของการเป็นแม่และเมีย แต่ก็ไม่มีข้อห้ามใดๆที่จำกัดไม่ให้สตรีมีบทบาทอื่นๆดังเช่นในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 3 บทบาทของคุณหญิงโม หรือท้าวสุรนารีแห่งเมืองโคราช ซึ่งเป็นผู้นำในการสู้ศัตรู (สภาสตรีแห่งชาติในพระบรมราชินูปถัมภ์ 2518: 22-23)

สถานภาพของสตรีชั้นสูงโดยเฉพาะเจ้านายมีสิทธิได้ทรงกรมด้วย ส่วนภรรยาขุนนางมีสถานะไม่ต่างจากสตรีในสมัยอยุธยา ส่วนสถานภาพของสตรีสามัญชนสามัญทั่วไปหรือที่เรียกว่าไพร่หญิง แบ่งเป็นฝ่ายทหารและฝ่ายพลเรือนเช่นเดียวกับไพร่ชาย การมีสังกัดมีขึ้นเพื่อความสะดวกในการแบ่งบุตรให้ขึ้นสังกัดตามบิดามารดามากกว่ามีจุดมุ่งหมายเพื่อจะเกณฑ์แรงงานไพร่หญิง แรงงานไพร่หญิงส่วนใหญ่เป็นแรงงานที่ให้ประโยชน์ทางอ้อม คือ การทำมาหากิน การทำนาทำไร่ ระหว่างที่ผู้ชายถูกเกณฑ์แรงงานไปทำราชการ ภรรยา ญาติ พ่อและแม่มักเป็นภาระส่งเสียไพร่ชาย ขณะไปทำงานให้รัฐ (บังอร ปิยะพันธุ์ 2538: 206) จะเห็นได้ว่าบทบาทของผู้หญิงไทยเป็นบทบาทที่ไม่ได้ถูกกำหนดอย่างตายตัว แต่ก่อนข้างจะมีความยืดหยุ่น และไม่ค่อยยึดติดกับความเป็นแม่และเมียจนไม่กล้าที่จะทำอะไร เมื่อถึงคราวจำเป็นผู้หญิงก็จะสามารถทำหน้าที่แทนผู้ชายได้อย่างกล้าหาญไม่แตกต่างจากผู้ชาย และทำหน้าที่รับผิดชอบครอบครัวอย่างเด่นชัด สถานภาพและบทบาทของสตรีก็ยังด้อยกว่าชาย จนกระทั่งในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเล็งเห็นความลำบากตลอดจนความอยุติธรรมที่สตรีได้รับ และเพื่อความเป็นธรรมในสังคม จึงได้ทรงเลิกล้ม

ประเพณีธรรมเนียมที่เจ้านาย ตลอดจนพระบรมวงศานุวงศ์ที่มีอำนาจบังคับให้เข้าออกในกรม จับ บุตรราษฎรที่ยังเป็นเด็กเพื่อมาหัด โขน และไปจุดสตรีมาเป็นนางห้าม นางบำเรอ การที่พระองค์ทรง ห้ามเช่นนี้ เพราะพระองค์ทรงเห็นว่า บิดามารดาของรักบุตรของคน เมื่อถูกเจ้านายจับไปเช่นนี้ย่อม เดือดร้อน และไม่สามารถฟ้องร้องได้ นับเป็นการช่วยยกระดับสถานภาพของสตรีในสังคมไทยเป็น ครั้งแรก คึงหลักฐานจากหมายประกาศความว่า

“...โปรดเกล้าฯ ให้หมื่นวลัยในวัดบวรนิเวศตีพิมพ์ศิลาเป็นหมายประกาศออกห้ามเลิ ก
ธรรมเนียมเจ้านายออกจับเด็กไทยมาหัด โขนละคร แล้วห้ามจับบุตรมาหัดจิว ห้ามจุด
บุตรมาเป็นหม่อมห้ามจุดครั้งกรุงเก่าต่อไป...”

(หมายประกาศในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว อ้างถึงใน ประยูร ธวัชพันธุ์, 2505: 10)

นอกจากนี้ในสมัยรัชกาลที่ 4 ได้มีการยกเลิกข้อกำหนดและกฎหมายต่างๆที่นำไปสู่การ เปลี่ยนแปลงสถานภาพของสตรี เช่น ได้มีการออกกฎหมายห้ามคลุมถุงชน มีการออกประกาศใน ราชสำนักอนุญาตให้บรรดานางสนมทั้งหลายออกไปใช้ชีวิตเยี่ยงสามัญชนธรรมดาจนกว้างได้ และ แต่งงานใหม่ได้ ซึ่งในอดีตผู้หญิงที่ถูกส่งเข้ามาเป็นสนมของพระเจ้าแผ่นดินในราชสำนักจะลาออก ไปใช้ชีวิตนอกวังไม่ได้และแต่งงานใหม่ก็ไม่ได้ พระองค์ยังส่งเสริมให้พระราชโอรสและพระราช ธิดายังมีโอกาสได้รับการศึกษาภาษาอังกฤษอย่างเท่าเทียมกัน

ต่อมาในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้มีการเปลี่ยนแปลงบทบาทสตรี มี การยอมรับของบทบาทสตรีชั้นสูง คือ สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ โดยทรงสถาปนาให้ เป็นผู้สำเร็จราชการรักษาพระนครในช่วงเวลาที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จ ประพาสยุโรปเป็นครั้งแรกในพ.ศ.2439 ซึ่งนับเป็นครั้งแรกที่สตรีมีบทบาทในด้านการเมือง การ ปกครอง เพราะเดิมสตรีเป็นเพียงช่างทำหลังหรือเป็นผู้ตามสามีเท่านั้น และผลจากการปรับปรุง ประเทศ ทำให้พระองค์ทรงสนับสนุนให้ประหารราษฎรได้มีโอกาสเล่าเรียนหนังสือนั้นจากหลักฐาน พระราชหัตถเลขาของพระองค์กล่าวไว้ว่า

“...เมืองเราเวลานี้ต้องการคนที่มีความรู้ที่จะรับราชการ ในหน้าที่ต่างๆและประกอบกร
ต่างๆเป็นอันมาก เพื่อจะให้การปกครองบ้านเมืองเป็นผลสำเร็จอย่างแท้จริง และให้ชาติเรา
เจริญด้วยทรัพย์สมบัติและวิชาความรู้ เพราะการช่างที่องฟุ้ง แพร่หลายเสมอเหมือนชาติ
อื่นๆ การเรียนจึงนับเป็นข้อสำคัญในความเจริญของบ้านเมืองเป็นอันมาก...”

(พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2439: 25)

3.1.3 ด้านการเมืองและการบริหาร

รัฐธรรมนูญ

รัฐธรรมนูญในระยะพ.ศ.2399- พ.ศ.2440 ระบบการปกครองและนโยบายของรัฐเช่นนี้ได้ดำเนินไปจนถึงพ.ศ.2475 คณะปฏิวัติทำการปฏิวัติเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาเป็นระบอบประชาธิปไตย อันมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข ระบบการปกครองที่เคยเป็นมาจึงได้เปลี่ยนแปลงไปโดยมีพระมหากษัตริย์อยู่ภายใต้กฎหมายรัฐธรรมนูญ บ้านเมืองไทยจึงเริ่มใช้รัฐธรรมนูญตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา

ระบบการปกครองและนโยบายของรัฐ

ระบบการปกครองและนโยบายของรัฐของบ้านเมืองไทยในระยะพ.ศ.2399- พ.ศ.2440 มีวิวัฒนาการมาเป็นลำดับ จากสมัยสุโขทัยปกครองแบบพ่อค้าลูกหรือบิดากับบุตร แต่พอมาถึงสมัยอยุธยาได้เปลี่ยนไปเป็นระบบนายกับบ่าว และต่อมาในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นเป็นรูปแบบเดียวกันกับสมัยอยุธยาจนล่วงมาถึงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้มีการเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นระบอบประชาธิปไตย ระบบการปกครองที่เคยเป็นมาจึงได้เปลี่ยนแปลงไป การปกครองสมัยสุโขทัยนั้นประชาชนมีสิทธิเสรีภาพสมบูรณ์ พ่อขุนรามคำแหงมหาราชมิได้ทรงถือพระองค์ ทรงปกครองประชาชนดุจพระองค์เป็นบิดาของบุตร กล่าวได้ว่าการปกครองสมัยนั้นเป็นประชาธิปไตยโดยแท้ การปกครองสมัยอยุธยาอำนาจของพระเจ้าแผ่นดินมีมากขึ้น แทนที่จะปกครองระบบพ่อค้าลูก กลายเป็นการปกครองแบบนายกับบ่าว โดยเฉพาะการมีไพร่หลวง ไพร่สมและไพร่ส่วย ตลอดจนการมีทาส ทำให้อิทธิพลของพระมหากษัตริย์เพิ่มมากขึ้น การที่พระมหากษัตริย์ทรงมีพระราชอำนาจสูงสุด พระองค์ต้องทรงปฏิบัติตนให้เป็นทั้งสัญลักษณ์และเอกลักษณ์ของประเทศ ทรงตั้งอยู่ในทศพิธราชธรรม ทรงเป็นเครื่องหมายแห่งศาสนาและธรรมะ ทรงบำเพ็ญทาน ทรงปกป้องคุ้มครองไพร่ฟ้าประชาราษฎร์ทั้งในยามศึกสงครามและยามบ้านเมืองสงบ เพื่อให้ประชาชนพลเมืองมีความร่มเย็นเป็นสุข (อคิน รพีพัฒน์, 2521: 82-113) นอกจากนั้นทรงประกาศพระบรมราชโองการซึ่งดำเนินตามหลักธรรมและหลักธรรมศาสตร์ และด้วยเหตุนี้เองพระบรมราชโองการของพระมหากษัตริย์จึงมีผลเท่ากับกฎหมาย

ระบบการปกครองและนโยบายของรัฐในสังคมไทยได้จัดระบบออกเป็น 2 ฝ่ายคือ ฝ่ายอาณาจักร ซึ่งมีพระมหากษัตริย์เป็นหัวหน้าสูงสุด ฝ่ายศาสนจักรมีสังฆราชเป็นหัวหน้าสูงสุด เช่นเดียวกันและมียศเทียบองค์พระมหากษัตริย์ เรียกเต็มว่าสมเด็จพระสังฆราช ตำแหน่งรองลงไปคือเจ้าคณะใหญ่ 3 รูป ได้แก่ เจ้าคณะใหญ่ฝ่ายเหนือ ฝ่ายใต้และส่วนกลาง เมื่อเทียบกับฝ่ายอาณาจักรแล้วคงได้แก่ สมุหนายก สมุหกลาโหมและเสนาบดีคัลง นอกจากนั้นการที่มีวัดเรียงรายอยู่ทั่วประเทศเช่นนี้ ยังต้องมีผู้ดูแลปกครองวัด พระผู้ดูแลปกครองวัดผู้นั้นคือเจ้าอาวาส พระบวชใหม่จะมี

พระที่มีฐานะสูงกว่า ตำแหน่งสูงกว่าเป็นผู้ดูแลซึ่งกระทำตนประคองพ่อ ขณะเดียวกันก็ปฏิบัติตนเป็นครูไปในตัวด้วย (อकिन รพีพัฒน์, 2521: 247-249) ระบบการจัดการปกครองดังกล่าวได้สืบทอดกันมาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ระบบการปกครองที่ผ่านมาเริ่มจะเปลี่ยนแปลงไปสู่ระบบใหม่เนื่องด้วยมิชชาวยุโรปและอเมริกาเข้ามาค้าขาย สอนศาสนาและเผยแพร่ความรู้สมัยใหม่ให้แก่คนไทย ตั้งแต่ปลายรัชกาลที่ 2 แต่สมัยรัชกาลที่ 3 ไม่ทรงโปรดชาวต่างประเทศเหล่านี้ จนมาถึงสมัยรัชกาลที่ 4 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวผู้มีพระเนตรกว้างไกล ทรงมองเห็นความจำเป็นที่ประเทศไทยต้องเปลี่ยนแนวทางการปกครองของประเทศและการดำเนินชีวิตของประชาชนให้สอดคล้องกับเหตุการณ์และสิ่งแวดล้อมที่เริ่มเข้ามามีอิทธิพลภายในประเทศ โดยเฉพาะความจำเป็นและความสำคัญของเหตุการณ์ในประเทศเพื่อนบ้านที่ต้องเสียเอกราชให้แก่ต่างชาติ พระองค์จึงได้ทรงศึกษาภาษาอังกฤษ ขนบธรรมเนียม ประเพณีและวัฒนธรรมชาวตะวันตก ทรงเตรียมพระราชโอรสและพระราชธิดาในด้านการศึกษา โดยเฉพาะพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อพระองค์ขึ้นครองราชย์สมบัติจึงได้ทรงเปลี่ยนแปลงการปกครองที่มีโครงสร้างหลวมๆ ให้เป็นไปตามหลักสากลคือ แบ่งระบบการปกครองแผ่นดินออกเป็นกระทรวง ทบวง กรม ผู้ว่าการกระทรวงหรือผู้บริหารกระทรวงได้แก่เสนาบดี

3.1.4 ด้านวัฒนธรรม

ศาสนา ศิลปะและวัฒนธรรม

ศาสนา ศิลปะและวัฒนธรรมในระยะพ.ศ.2399- พ.ศ.2440 ศาสนามีความเกี่ยวข้องกับผูกพันกับชีวิตคนไทยมาช้านาน คนไทยนับถือพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติมาตั้งแต่สมัยกรุงสุโขทัยเป็นราชธานี พ่อขุนรามคำแหงมหาราชเป็นผู้วางรากฐานเรื่องศาสนาของชาติมาตั้งแต่ครั้งพระองค์ขึ้นครองราชย์สมบัติ โดยทรงนับถือพุทธศาสนาเถรวาทลัทธิลังกาวงศ์ ซึ่งลัทธิลังกาวงศ์นี้ พระเจ้าแผ่นดินของไทยได้ทรงนับถือปฏิบัติสืบทอดกันมาจนปัจจุบัน (ตรี อมาตยกุล, 2497: 25-26) การนับถือพระพุทธศาสนานั้น ได้แก่การเคารพกราบไหว้นับถือซึ่งพระรัตนตรัยอันประกอบด้วยพระพุทธ พระธรรมและพระสงฆ์ ประเพณีไทยที่ยึดถือปฏิบัติกันมานานนับร้อยๆปี นิยมให้ชาวไทยได้บวชเป็นพระสงฆ์ เพื่อได้ศึกษาพระธรรมของพระพุทธเจ้าซึ่งถือเป็นการได้บุญได้กุศล การบวชนี้นับว่าเป็นหน้าที่สำคัญหลายประการของสังคมไทย โดยถือว่าเป็นการสร้างความสัมพันธ์อย่างเหนียวแน่นให้เกิดขึ้นระหว่างชาวไทยกับวัด และยังเป็นการเตรียมเพื่อจะได้มีชีวิตเยี่ยงผู้ใหญ่ต่อไป วัดจึงเป็นที่พำนักของสงฆ์เพื่อศึกษาพระธรรมวินัยอบรมสั่งสอนให้ผู้ได้บวชแล้วประพฤติตนเป็นคนดี มีความสงบ ตั้งมั่นอยู่ในศีลในธรรม เล่าเรียนและฝึกสมาธิจิตวิปัสสนาในหมู่สงฆ์ด้วยกัน

การศึกษาของพระสงฆ์ทำให้พระสงฆ์เป็นผู้มีความรู้ และความรู้ของพระสงฆ์นี้เองส่วนหนึ่ง กับความสำรวมกายใจด้วยการศึกษาพระธรรมวินัยอีกส่วนหนึ่ง ทำให้พระสงฆ์เป็นที่เคารพ

นับถือของคนทั่วไป ความเลื่อมใสศรัทธาในตัวพระสงฆ์จึงช่วยเรียกความสนใจจากประชาชนให้ส่งบุตรหลานที่เป็นชายได้เข้ามาศึกษาเล่าเรียนกับพระที่วัด วัดจึงกลายเป็นสถานศึกษาแผนโบราณสำหรับประชาชนคนธรรมดาไปอีกอย่างหนึ่งเพิ่มขึ้นจากเดิมที่เป็นเพียงที่พักของสงฆ์อย่างเดียว การศึกษาของเด็กและเยาวชนไทยในสมัยอดีตนั้น พระสงฆ์เป็นครูสอน การสอนไม่มีหลักสูตรแน่นอน สอนตามอัธยาศัยของพระผู้เป็นครู จนมีคำเรียกพระผู้สอนว่าพระครู หลักสูตรที่ว่าไม่แน่นอนนั้นส่วนใหญ่เน้นการอ่านออกเขียนหนังสือได้ ควบคู่ไปกับการสอนพระพุทธศาสนา ขนบธรรมเนียมประเพณีและวัฒนธรรมไทย (อकिन รพีพัฒน์, 2521: 33-34) การเรียนการสอนจะดำเนินอยู่เช่นนี้ต่อไปจนเด็กชายอายุได้ประมาณ 13 ปีก็จะบวชเณร และเมื่ออายุถึงเกณฑ์บวชพระได้ก็จะบวชพระกันต่อไป ซึ่งการบวชเณรและบวชเป็นพระภิกษุนั้นจะเป็นการเรียนพระพุทธศาสนาซึ่งยากง่ายตามขั้นตอนและวัย หมายความว่าบวชเณรก็เรียนพระธรรมเพียงส่วนน้อย การบวชเป็นพระภิกษุจะเรียนพระธรรมวินัยสูงขึ้นจนสอบได้เปรียญ

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวซึ่งเป็นรัชกาลสุดท้ายแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น เริ่มมีการเปลี่ยนแปลงทั้งด้านการศึกษาและศาสนา เนื่องจากก่อนที่พระองค์จะขึ้นครองราชย์สมบัติได้ทรงออกผนวชเป็นเวลานานถึง 27 ปี ทรงมีความรู้ทางพระพุทธศาสนาอย่างแตกฉานยิ่ง การศาสนาได้เริ่มเปลี่ยนแปลงมาแล้ว หนึ่ง ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 ได้ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ที่ได้ทรงอุปถัมภ์พระศาสนาอย่างดี ทรงยกย่องพระเถระผู้ทรงคุณวุฒิ และทรงแต่งตั้งให้บังคับบัญชาสงฆ์ และจัดให้มีสมณศักดิ์ตามลำดับ สมเด็จพระสังฆราชเป็นองค์ประธานสงฆ์ทั้งหมด ทรงจัดตั้งธรรมยุติกนิกายเป็นครั้งแรกในขณะนั้น การที่รัชกาลที่ 3 ทรงมีความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาและทรงให้ความอุปถัมภ์อย่างมากนั้น คงเนื่องมาจากการที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงผนวชอยู่ในเวลานั้น(มานิจ ชุมสาย, 2518: 16-17) ซึ่งการบวชถือเป็นหน้าที่สำคัญของชายไทยที่ได้บอกฐานะของคนว่าเป็นผู้ใหญ่สมบูรณ์แล้ว นอกจากองค์พระมหากษัตริย์จะได้ทรงผนวชเองแล้ว พระบรมวงศานุวงศ์และเจ้านายชั้นสูงก็ได้นิยมส่งบุตรหลานให้บวชเช่นเดียวกัน โดยบวชเป็นสามเณรก่อน ดังเช่นสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อครั้งยังทรงพระเยาว์ได้ทรงผนวชเป็นสามเณร(สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, 2504 : 50) การบวชเรียนเป็นเรื่องของชายไทย แต่การฟังเทศน์ฟังธรรมที่วัดเป็นเรื่องทั้งชายและหญิง ส่วนมากจะเป็นเรื่องของคนมีอายุที่ต้องการทำบุญกุศลสงบจิตใจที่วัด มอบหน้าที่ด้วยความไว้วางใจให้พระเป็นผู้อบรมสั่งสอนศีลธรรม จริยธรรมให้แก่ตน อย่างไรก็ตาม ไรก็ตาม ศาสนาเป็นเครื่องมืออบรมสั่งสอนประชาชนให้ตั้งมั่นอยู่ในพระพุทธโอวาท รู้ประพฤติกฎปฏิบัติตนดี มีวัฒนธรรม จริยธรรมและ ศีลธรรม

นอกจากนี้ศาสนาและประชาชนนั้นไม่อาจแยกกันได้ ด้วยการดำรงชีวิตประจำวันการประกอบอาชีพของบุคคลหากได้ยึดถือศาสนาเป็นหลักแล้วย่อมทำให้คนเป็นคนดี(หลวงสุทธิวาทนฤพุมิ, 2495: 31) ในยุคสมัยนั้นไม่เพียงจะใช้ศาสนาเป็นเครื่องมือควบคุมความประพฤติของบุคคลเท่านั้น แต่ยังได้ใช้เป็นหลักในการปกครองประเทศด้วย ถ้าปรากฏว่าบุคคลในสังคมเกิดปัญหาขัดแย้งกัน จะต้องมียึดควบคุมความประพฤติของประชาชน ย่อมต้องอาศัยศาสนาเป็นข้อบัญญัติ ถ้าใครทำผิดข้อศาสนาเป็นบาป แต่คนทำบาปที่ว่าจะต้องตกนรกเท่านั้น บางคนที่ไม่เคร่งครัดในศาสนาก็มีอยู่ ผู้มีอำนาจปกครองจึงต้องถือเอาหลักเกณฑ์บางประการในศาสนามาใช้เป็นบทกฎหมายซึ่งขาดตัดสินลงโทษแก่คนที่ฝ่าฝืนทำผิด

ศิลปะและวัฒนธรรม ประเทศชาติเดียวกันย่อมมีศิลปวัฒนธรรมและขนบธรรมเนียมประเพณีอย่างเดียวกัน บุคคลที่มีวัฒนธรรมและขนบธรรมเนียมมาอยู่ร่วมกันย่อมจะเข้าใจกันผสมกลมกลืนกันได้สนิทคิดว่าคนที่มีวัฒนธรรมและขนบธรรมเนียมต่างกัน (หลวงสุทธิวาทนฤพุมิ, 2495: 29) ประเทศไทยมีวัฒนธรรมและขนบธรรมเนียมไทยอันดั้งเดิมที่สืบต่อกันมา อย่างเช่น ลูกต้องให้ความเคารพบิดามารดา ผู้สูงอายุ และผู้มีพระคุณ ความประพฤติอันมีคุณธรรมเช่นนี้นอกจากเป็นที่ยกย่องนับถือของคนทั่วไปแล้ว ยังเป็นวัฒนธรรมอันดั้งเดิมอย่างหนึ่งของไทย แสดงให้เห็นถึงความรักความสามัคคีและการปฏิบัติต่อกันต่อบุคคลภายในประเทศชาติ

วิถีชีวิตความเป็นอยู่

วิถีชีวิตความเป็นอยู่ในระยะพ.ศ.2399- พ.ศ.2440 วิถีชีวิตความเป็นอยู่ในสังคมไทยมีการจัดระบบของคณาภิธานนับตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน โดยใช้ศาสนาซึ่งมีวัดเป็นจุดศูนย์กลางเป็นหลัก เพราะคนไทยเราเชื่อเรื่องกรรมคือการกระทำว่าถ้าได้กระทำความดีเป็นกุศลหรือเป็นบุญ จะช่วยให้ชีวิตมีความสุขสบาย แต่ถ้ากระทำความชั่วหรือบาปก็จะทำให้ชีวิตมีความทุกข์ (อคิน รพีพัฒน์, 2521: 27-33) จากข้อความที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้นจะเห็นได้ว่าศาสนา พุทธเป็นปัจจัยสำคัญของชีวิตในสังคมไทย ผู้ที่จะดำรงพุทธศาสนาคือพระภิกษุสงฆ์ซึ่งประจำอยู่ในวัด วัดเป็นเสมือนศูนย์กลางที่ชุมนุมของชาวบ้าน ไม่ว่าจะงานบุญงานกุศล ทำบุญตักบาตร งานเทศกาล งานสนุก ตลอดจนงานโสกเศร้าล้วนไปทำกันที่วัด จะเป็นเด็ก หนุ่มสาวจนถึงคนชราที่จะไปร่วมพบปะกันที่วัด จะประกวดประชันกันเรื่องแต่งกายหรือไปแสวงหาวิชาความรู้วิทยาการต่างๆก็ตรงไปที่วัด วัดจึงเป็นสถาบันสังคมทั้งสถาบันศาสนาและการศึกษาซึ่งได้ถ่ายทอดมาจนถึงลูกหลานในปัจจุบัน การสืบทอดต่อกันมานี้ นับเป็นความเจริญงอกงามอย่างหนึ่งของสังคมไทย

3.1.5 ด้านการศึกษา

ระบบการศึกษาไทยในระยะพ.ศ.2399-พ.ศ.2440 สืบเนื่องมาจากสมัยต้นกรุงรัตน โกสินทร์ ไทยเพิ่งจะตั้งตัวเป็นปึกแผ่นมั่นคง สร้างกรุงรัตน โกสินทร์เป็นเมืองหลวง พระบาทสมเด็จพระ

พระพุทธชอคฟ้าจุฬาโลกได้ทรงพยายามทุกวิถีทางที่จะปรับปรุงประเทศให้เจริญ ส่วนใหญ่ทรงปรับปรุงหนักไปในด้านการปกครอง กฎหมาย และการศาสนา ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว การศึกษายังมีศูนย์กลางอยู่ที่วัด เช่นเดียวกับสมัยกรุงศรีอยุธยา ถ้านับย้อนหลังตั้งแต่พ.ศ.2414 ลงไป การศึกษาของคนไทยส่วนมากเป็นการศึกษาที่ยังไม่จัดเป็นระบบ ประชาชนต้องการเรียนวิชาอะไรต้องไปเรียนที่วัด ซึ่งมีพระสงฆ์เป็นผู้ให้ทั้งความรู้ ความประพฤติกและการปฏิบัติตน จึงให้ความสำคัญแต่เฉพาะการศึกษาของชาย เพราะชายสามารถบวชเป็นพระภิกษุสามเณร เรียนพระธรรม เมื่อศาสนาได้รับการส่งเสริมมีการทำสังคายนา พระก็ได้ได้รับการทำนุบำรุงส่งเสริมเป็นอันดี เพื่อให้ได้ศึกษาพระธรรมอย่างกว้างขวาง เท่ากับพระมหากษัตริย์ทรงส่งเสริมการศึกษาของชายด้วย นอกจากนี้ยังมีวิชาช่างฝีมือสอนกันอยู่ในครอบครัวไม่เผยแพร่ให้คนนอกสกุลรู้ ตัวอย่างเช่นพวกสืบสกุลช่างต่างๆ ในสมัยรัตน โกสินทร์ ช่างฝีมือที่มีอาชีพเดียวกันมาอยู่รวมกันเป็นแหล่งๆ เป็นหมู่บ้าน เช่นที่ตำบลบ้านบาตร บ้านช่างหล่อ บ้านพาน และถนนตีทอง เป็นต้น

การศึกษาของสตรีไทยในสมัยรัตน โกสินทร์ตอนต้นนั้น การศึกษาของหญิงสามัญชนทั่วไปยังคงถูกทอดทิ้งเช่นเดิมเนื่องจากบิดามารดาหรือผู้ปกครองไม่นิยมให้เรียนหนังสือ ให้อยู่บ้านหรือส่งไปเป็นเด็กรับใช้ในวังเจ้านาย หรือบ้านข้าราชการผู้มีศตลาบรรดาศักดิ์ รับการอบรมมรรยาท สมบัติผู้ดีและเรียนวิชาของลูกผู้หญิงเพื่อเป็นแม่บ้านที่ดี จึงมีผู้หญิงน้อยคนที่อ่านหนังสือออก ส่วนการศึกษาของหญิงในพระบรมมหาราชวัง โดยเฉพาะการศึกษาของพระเจ้าลูกเธอได้รับการส่งเสริมให้จัดเป็นระเบียบแบบแผนได้ดัดแปลงส่งเสริมกันเรื่อยมา จนกระทั่งต้นรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวการศึกษาจึงขยายวงจากภายในพระบรมมหาราชวังออกมายังภายนอก พระบรมมหาราชวังจึงเป็นสถานที่ให้การศึกษอบรมที่ดีที่สุดแก่สตรี

การศึกษาของสตรีในพระบรมมหาราชวัง สมเด็จพระบรมราชินีนาถราชานุภาพทรงกล่าวไว้ในพระราชนิพนธ์หลายๆเล่มซึ่งสามารถสรุปใจความได้ดังต่อไปนี้คือ การศึกษาของหญิงชาววังนั้นต่างกันตามฐานะที่ต่างกันสามารถแบ่งได้ 3 ชั้น คือหญิงชาววังชั้นสูง หญิงชาววังชั้นกลาง และหญิงชาววังชั้นต่ำ การศึกษาของหญิงชาววังจึงต่างกันไปด้วย ดังนี้คือ

หญิงชาววังชั้นสูง ได้แก่เจ้านายที่เป็นพระธิดา ประสูติ ศึกษา และมักจะประทับในพระบรมมหาราชวังตลอดตามพระราชประเพณี การศึกษาของพระเจ้าลูกเธอจะเป็นที่กวัดขັນยิ่งกว่าคนอื่นๆ ดูเหมือนว่าจะมีระเบียบแบบแผนมาตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทั้งนี้คงจะเลียนแบบมาจากสมัยอยุธยา เพราะในสมัยรัชกาลที่ 1 สตรีสูงศักดิ์ซึ่งเคยเป็นผู้ใหญ่ในพระราชวังสมัยอยุธยา เป็นผู้ออกแบบขนบธรรมเนียมของฝ่ายในที่ใช้เป็นตำราสืบต่อกันมา ดังนั้นระบบการศึกษาของเจ้านายชั้นพระเจ้าลูกเธออาจได้รับสืบเนื่องแบบแผนมาจากสมัยอยุธยาด้วยก็ได้

เจ้านายที่เป็นพระธิดา เมื่อยังทรงพระเยาว์ พอรู้ความก็ต้องเข้าศึกษาอักษรสมัย ซึ่งนับเป็นการศึกษาชั้นประถม ยุคสมัยนี้ยังมีได้ตั้งเป็นโรงเรียน โดยทรงศึกษาร่วมกับพระโอรส สถานที่ศึกษาคือสำนักเจ้านาย พระองค์หญิงซึ่งเป็นผู้ใหญ่ผู้ใดผู้หนึ่งก็ได้เป็นพระอาจารย์ เจ้านายที่ทรงพระเยาว์จะทรงศึกษาเบื้องต้นไปจนได้รับความรู้จบชั้นประถมศึกษาก่อนพระชันษา 10 ปี และจึงเรียนชั้นมัธยมศึกษาภาคต้น ระยะเวลาการศึกษาของพระธิดาและพระโอรสเริ่มแยกกัน เพราะว่าวิชาที่ทรงศึกษาฝึกกันบ้าง พระองค์ชายอาจไปเรียนกับอาลักษณ์หรือราชบัณฑิต แต่พระองค์หญิงยังคงเรียนต่อกับครูผู้หญิง พระองค์หญิงเริ่มฝึกหัดการเรือน แต่ยังคงเรียนภาษาไทยด้วยการอ่านหนังสือเรื่องต่างๆ เหมือนกับพระองค์ชาย การฝึกหัดกิริยามรรยาทเริ่มกวัดจั้นตั้งแต่ชั้นนี้ เขตของมัธยมศึกษาภาคต้นมีไปจนพระชันษาดังกำหนด โสกันต์ คือ พระราชมารดาพระชันษา 13 ปี และพระราชมารดาพระชันษา 11 ปี ต่อจากนั้นไปการศึกษาจะแยกจากกันโดยเด็ดขาด พระเจ้าลูกเธอที่ทรงศึกษาชั้นสูงขึ้นไปเป็นลำดับ

หญิงสาววังชั้นสูงถดถอยมากก็คือ หม่อมเจ้าอันเกิดที่วังพระบิดา ถ้าพระบิดาสิ้นพระชนม์ สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็ทรงกรุณาโปรดเกล้าฯรับเข้าไปเลี้ยงไว้ในพระราชวัง หรือเจ้านายบางพระองค์ส่งหม่อมเจ้าโอรสธิดาที่ยังเยาว์เข้าศึกษาร่วมกับเจ้าพี่เจ้าน้องในวังขณะยังทรงพระชนม์ชีพอยู่ก็มี ถ้าเป็นหม่อมเจ้าหญิง เมื่อโตขึ้นก็มักจะรับราชการอยู่ในวัง ส่วนหม่อมเจ้าชาย เมื่ออายุ 10 ขวบก็จะออกไปอยู่นอกวัง นอกจากนี้ พวกลูกผู้ดีมีตระกูล คือ พระราชินิกุล ธิดาข้าราชการและหม่อมราชวงศ์ที่ถวายตัวก็เป็นพวกหญิงสาววังชั้นนี้ด้วยเหมือนกัน มักจะถวายตัวเป็นสาววัง ผู้เป็นใหญ่ในสกุลผู้ปรารถนาให้หลานหญิงเล่าเรียนศึกษาในพระบรมมหาราชวัง ต้องหาที่สำนักหลักแหล่งฝากกับท่านที่เป็นญาติหรือเคยนับถือกันมาแต่ก่อน แล้วส่งธิดาเข้าไปอยู่กับท่านผู้เป็นเจ้าสำนักนั้น เจ้าสำนักบางแห่งฝึกสอนให้เองบ้าง แต่บางครั้งก็ส่งไปฝากแก่ท่านผู้อื่นซึ่งชำนาญกว่าบ้าง(สมเด็จพระบรมราชานุภาพ, 2506: 9-11; 2508:117-120; 2519: 9-10; 2525: 23-24)

ลักษณะการฝึกสอนเด็กหญิงชั้นสูง เมื่อแรกเข้าไปอยู่ในวังให้รู้จักมรรยาทกิริยาจาสุมาการวระก่อน แล้วให้เรียนหนังสือและการเรือนอย่างที่ได้จะทำได้คือชั้นประถมศึกษา พอเรียนรู้ดังกล่าวแล้วจึงเรียนชั้นสูงขึ้นกว่านั้นต่อไปคือชั้นมัธยมศึกษา เรียนวิชาการต่างๆ อย่างเดียวกับชั้นต้นแต่เป็นชั้นสูงขึ้นไป เมื่ออ่านออกเขียนได้ก็เป็นอันยุติการศึกษาหนังสือเพียงแค่นั้น เมื่อเด็กหญิงสำเร็จการศึกษาแล้ว ท่านผู้เป็นใหญ่ในวังก็จะนำเข้าถวายตัวเป็นข้าราชการฝ่ายใน งานราชการที่เป็นหน้าที่สำหรับสาววังชั้นสูง แบ่งกว้างๆ ได้เป็น 4 ประเภทด้วยกัน (สภาสตรีแห่งชาติในพระบรมราชินูปถัมภ์, 2518: 21) ดังนี้ คือ

1. ทำหน้าที่เป็นอาจารย์ฝึกสอนเด็กรุ่นหลัง มักได้แก่เจ้านายพระธิดาที่เรียนประเภทหนังสือ มีการหัดเขียน อ่าน เรียนทางอักษรศาสตร์ถึงขั้นแต่งโคลง ฉันท์ กาพย์ กลอน

เรียนกระบวนช่างฝีมืออย่างประณีต เช่น ร้อยดอกไม้ ปักสะตั้ง เรียนวิชาพยาบาลไข้ เป็นต้น แต่ถ้าชอบเรียนเลข หรือความรู้เรื่องราวพงศาวดารก็จะได้ศึกษาคด้วย

2. ทำหน้าที่เป็นพนักงานทำงานต่างๆในราชสำนักเช่นเป็นพนักงานภูษาหรือ พนักงานพระศรี เป็นต้น

3. ทำหน้าที่เป็นนางอยู่งาน เช่น สำหรับสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงใช้สอย เป็นต้น

4. ทำหน้าที่เป็นมโหรีหรือหัดพ้อนรำ ระบาย ละคร ซึ่งเรียกกันว่าละคร(ฝ่าย)ใน เป็นต้น บางครั้งก็เป็นผู้หัดนางในสำหรับพ้อนรำ และเล่นละครใน

หญิงชาววังชั้นกลาง คือหญิงที่ไม่ได้ถวายตัวทำราชการมักเป็นลูกคหบดี ผู้ปกครองปรารถนาจะให้ได้รับการศึกษาอบรมอย่างชาววัง จึงส่งเข้าไปถวายตัวเป็นข้าหลวงอยู่กับเจ้านายพระองค์หญิง หรืออยู่กับท่านผู้ใหญ่ในพระราชวังแต่ก็ยังเป็นเด็ก คอยรับใช้และศึกษาจนสำเร็จการศึกษา พอเป็นสาวก็ลาออกไปมีเหย้ามีเรือนตามฐานะของสกุล แต่บางคนชอบอยู่วังก็เลขอยู่ต่อไปจนแก่ก็มี บางทีข้าราชการที่ถวายลูกหญิงทำราชการฝ่ายในคนหนึ่งหรือสองคน และส่งลูกหญิงผู้น้องเข้ามาอยู่ในวังกับพี่สาวเพื่อประโยชน์ในการศึกษา แล้วให้กลับออกไปไม่ถวายตัวทำราชการก็มี ที่ตำหนักเจ้านายพระองค์หญิง หรือที่อยู่ของท่านผู้ใหญ่ในวัง เด็กจะได้เรียนการเรือนและการช่างต่างๆ ตลอดจนมรรยาท โดยมีเจ้านายทรงสั่งสอนให้หรือบางคนให้ผู้ใหญ่อื่นๆสอนให้ก็มี วิชาที่เรียนมีจีบผ้า อบผ้า ทำดอกไม้ ประดิษฐ์เป็นรูปต่างๆ ทำอาหาร ปอกสลักผักผลไม้เป็นรูปต่างๆ เช่น สลักขิงเป็นรูปดอกไม้ สานผักนึ่งเป็นรูปปลาตะเพียน ปอกมะพร้าวเป็นริ้ว เป็นต้น จีบหมากพลู ทั้งสอนหนังสือให้บ้าง ไม่มีห้องเรียนเฉพาะ ส่วนใหญ่มักสอนในห้องของครู โดยให้เด็กอ่าน โดยครูทำงานไปด้วย ถ้าคิดตัวใดครูจะหันมาบอก นอกจากนี้เด็กจะต้องเข้าเฝ้าเจ้านายของตนด้วย พร้อมทั้งรับใช้เล็กน้อยๆ เช่น ถวายอยู่งานพัด ดูแลเขียนหมากเสวยและพระภูษาเครื่องทรง เป็นต้น ดังนั้นจึงต้องฝึกงานนั้นๆด้วย เช่น เรียนการพัด แต่งานต่างๆที่เด็กเรียนและปฏิบัติ จะมีผู้ใหญ่ควบคุมด้วยเสมอ

หญิงชาววังชั้นต่ำ ได้แก่พวกโขน เป็นลูกหม้อลูกหลวงหรือไพร่หลวง ตามกฎหมายเก่าซึ่งเกณฑ์มา แต่ผลัดเปลี่ยนเป็นเวรกันเข้ารับราชการในพระบรมมหาราชวัง ตั้งแต่รุ่นสาว มีหน้าที่รักษาประตูวัง และรับใช้เป็นกรรมกรในงานต่างๆ ไม่ได้ได้รับการศึกษาอะไรเช่นพวกชาววังชั้นสูงหรือชั้นกลางเลย

ตั้งแต่ปลายรัชกาลสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยเป็นต้นมา ฝรั่งชาติต่างๆได้เข้ามาทำไมตรี ติดต่อค้าขายและเผยแพร่คริสต์ศาสนาในไทย พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเห็นความสำคัญในการศึกษาภาษาต่างประเทศและวิทยาการต่างๆที่ต่างชาตินำมา มีเจ้านายผู้ชายหลายพระองค์ ทรงศึกษาวิชาการต่างๆกับชาวต่างประเทศ เช่น วิชาการเดินเรือ การต่อเรือ เป็นต้น ทั้งทรง

จ้างชาวต่างประเทศ เช่น จ้างนายทหารอังกฤษมาฝึกทหารแบบยุโรป มีการศึกษาภาษาต่างประเทศ กันมากขึ้น สำหรับเจ้านายผู้หญิงเริ่มศึกษาภาษาต่างประเทศ โดยจ้างหญิงชาวอังกฤษและอเมริกันมา สอนในราชสำนักฝ่ายใน วิชาที่สอนก็มีภาษาอังกฤษ อ่าน เขียน เลข ภูมิศาสตร์ แผนที่ คาราศาสตร์ และมรรยาทต่างๆ มีการแสดงความเคารพ ทักทายและสนทนา เป็นต้น(สมเด็จพระบรมราชินีนาถ ราชานุญาต, 2508: 117-120; 2525: 89-93)

ต่อมาในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว การศึกษาของหญิงไทยแบ่งเป็น แบบใหญ่ๆ ได้ 2 แบบ คือ

1. การศึกษาแบบโบราณ คือการศึกษาที่ใช้กันมาแต่โบราณจนกระทั่งถึงตอนต้นรัชกาล พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว การศึกษาแบบนี้ถือเอาพระบรมมหาราชวังเป็นสถานที่ให้ ความรู้ที่ดีที่สุดแก่เด็กหญิง มีการอบรมมรรยาทและการเรียนเป็นส่วนใหญ่ พระบาทสมเด็จพระ จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเจ้าอยู่หัวทรงโปรดให้จัดการศึกษาแก่พระเจ้าลูกเธอพระองค์หญิงขึ้นที่ประคูลุ พิมาณไชยศรี ด้านตะวันตกตรงด้อมมุม ให้เล่าเรียนหนังสือไทยโดยให้ครูในโรงเรียนพระยาศรี สุนทรมาสอนเป็นเวลาแต่ไม่ได้จัดตั้งให้เป็นโรงเรียน ส่วนข้าราชการหรือเจ้านายก็ยังคงนิยมส่ง บุตรหลานหญิงมาถวายเจ้านายผู้หญิงในวัง เช่น สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ เป็นต้น เพื่อให้ทรงใช้สอย และให้การอบรมสั่งสอนให้รอบรู้วิชาการฝีมือ มรรยาท และหนังสือบ้าง เพื่อให้เป็นกุลสตรีที่ดีพร้อมทุกประการ สำหรับสตรีสามัญชนยังคงไม่นิยมให้การศึกษาวิชา หนังสือแก่บุตรหญิง มารดาจะเป็นผู้ควบคุมให้การศึกษาอย่างใกล้ชิด แต่อบรมหนักไปในทางการ เรียนและการอาชีพเท่านั้น

2. การศึกษาแบบใหม่ คือการให้การศึกษาแก่เด็กในโรงเรียนดังเช่นในปัจจุบันนี้ ทรง ปรับปรุงการศึกษาสำหรับประชาชนทั้งหญิงและชาย ทั้งจัดสถานที่อบรมตามแบบสากลนี้ อาจเป็น เพราะสาเหตุหลายประการ คือ เนื่องจากทรงได้รับการอบรมอย่างทันสมัย และได้ทรงติดต่อกับ ชาวต่างประเทศอยู่เสมอ จึงมีพระราชดำริที่ก้าวหน้า ส่งเสริมการศึกษาประชาชน โดยโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งโรงเรียนและตั้งกรมศึกษาธิการ ซึ่งต่อมากลายเป็นกระทรวงศึกษาธิการขึ้น เพื่อให้จัด การศึกษาของชาติแก่คนทั่วไปที่มีฐานะมั่งมีและยากจน และจากการที่เสด็จประพาสต่างประเทศ ได้ทรงเห็นและทรงทราบถึงความเจริญ และตัวอย่างการศึกษาที่ดีของประเทศต่างๆ จึงทรงโปรดให้ นำมาใช้ในไทยบ้าง เพื่อให้การศึกษาของชาติดีขึ้น ดังนั้นในปีพ.ศ.2414 พระบาทสมเด็จพระ จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีนโยบายสร้างชาติโดยการให้ระบบการศึกษากำหนดให้มีหลักสูตรจาก ส่วนกลางเป็นสื่อกลาง การพัฒนาการศึกษาแบบใหม่ในสมัยพระองค์เริ่มขึ้น ในพระบรมมหาราชวัง ก่อน โดยมีจุดมุ่งหมาย

“เพื่อจะให้รู้หนังสือและคิดเลข ขนบธรรมเนียมข้าราชการให้ชัดเจนจะได้รับราชการ
ฉลองพระเดชพระคุณต่อไป”

(เอกสารเกี่ยวกับการจัดการศึกษาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2511: 2)

ต่อมาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้จัดตั้งโรงเรียนเป็นแห่งแรกใน
พระบรมมหาราชวังเมื่อพ.ศ.2424 คือโรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบ โดยให้สมเด็จพระยา
คำรงราชานุภาพจัดตั้งขึ้นโดยมีวัตถุประสงค์เบื้องต้นแรกของการจัดตั้งเพื่อฝึกนายทหารในกรม
มหาดเล็กให้มีความสามารถในการวิชาแผนใหม่ โดยคัดเลือกจากพระราชวงศ์ชั้นหม่อมเจ้าและหม่อม
ราชวงศ์ ในช่วงระยะเวลาต่อมาพระองค์ได้เปลี่ยนแปลงให้โรงเรียนสวนกุหลาบเป็นโรงเรียน
พลเรือนเมื่อพ.ศ.2427 เพื่อฝึกสอนผู้ที่จะออกไปรับราชการเป็นสำคัญ พระองค์ทรงให้เหตุผลถึงพระ
ราชดำรัสที่ว่า

“...การเล่าเรียนเป็นการสำคัญของบ้านเมืองอย่างยิ่ง เมื่อความนิยมเกิดขึ้นอย่างนี้แล้วที่จะ
สกิดเสียด้วย หวังแต่ประโยชน์เสียแต่กรมมหาดเล็กกรมเดียวเท่านั้นหาควรไม่ ในกระทรวง
ราชการต่างๆ ก็ต้องการคนที่ได้เล่าเรียนวิชาความรู้เข้ารับตำแหน่ง รับราชการอยู่เป็นอัน
มากเหมือนกันให้คิด จัดเป็น โรงเรียนชั้นสูงสำหรับราชวงศ์และผู้ที่จะเป็นข้าราชการให้
เป็นประโยชน์กว้างขวางสำหรับ ข้าราชการบ้านเมืองทั่วไปเถิด..”

(สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพและยอนสัน, 2463: 8-9)

หลังจากที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจัดตั้งโรงเรียนสำหรับบุตรบรรดาเชื้อ
พระวงศ์และข้าราชการแล้ว นอกจากจะให้ความรู้แล้วยังเป็นการปูพื้นฐานในการทำงานแก่บรรดา
เชื้อพระวงศ์ดังพระราชดำรัสที่ว่า

“...ที่ฉันได้จัด โรงเรียนสวนกุหลาบขึ้นเพราะมีความสังเวชด้วยเชื้อวงศ์แห่งราชตระกูล...
เป็นการข้องแก่หม่อมเจ้า หม่อมราชวงศ์อยู่เป็นอันมากด้วยไม่มีทางที่จะเข้ารับราชการได้
ไว้ว่าหม่อมเจ้า หม่อมราชวงศ์นั้นจะใช้การไม่ได้เลยสักคนหนึ่งเมื่อไร ที่เป็นคนดีก็มีมาก
แต่ไม่มีช่องที่จะได้ฝึกหัดทดลองให้รู้วิธีรู้ชั่วเพราะเป็นเจ้าเสียไม่ได้ เป็นขุนนางจึงคิดหา
โอกาสที่จะได้เรียนหนังสือ ได้ไ้วิชาเหมือนหนึ่งได้ถวายตัวเช่นข้าราชการ...ฉันก็มั่นใจว่า
โรงเรียนที่จัดขึ้นนี้จะป็นเครื่องปกครองไม่ให้ลูกหลานเหลนฉันยับเยินไปเหมือนอย่างแต่
ก่อน...”(เอกสารเรื่องการจัดการศึกษาในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,
2511: 19-20)

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเห็นตัวอย่างการศึกษาหรือผลดีของ
โรงเรียนที่พวกมิชชันนารีคริสต์จัดทำขึ้นในไทย ด้วยเหตุนี้เอง ทำให้ทรงตระหนักถึงความสำคัญ
ของการศึกษาสตรี และทรงจัดให้มีขึ้นอย่างแพร่หลาย(สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ, 2508:

119-120) โรงเรียนที่มิชชันนารีจัดตั้งขึ้นในประเทศไทย เริ่มเจริญขึ้น จนเป็นแบบอย่างของโรงเรียนรัฐบาล นักเรียนของโรงเรียนมิชชันนารีก็ได้รับหน้าที่เป็นครูของโรงเรียนรัฐบาลในสมัยนั้นและสมัยต่อมาด้วย ในปีพ.ศ.2428 ชื่อเสียงของโรงเรียนเป็นที่แพร่หลาย ข้าราชการชั้นสูงและพระบรมวงศานุวงศ์ และเจ้านายอื่นๆ ส่งธิดาและพระธิดามาศึกษา จึงนับเป็นครั้งแรกแห่งการศึกษาของสตรีไทยที่คนต่างชั้นวรรณะกันได้ศึกษาร่วมกัน ก่อนหน้านั้นในปีพ.ศ.2408 ตั้งโรงเรียนการช่างสตรีไทยที่คนต่างชั้นวรรณะกันได้ศึกษาร่วมกัน ก่อนหน้านั้นในปีพ.ศ.2408 ตั้งโรงเรียนการช่างสตรี ต่อมาเปลี่ยนชื่อเป็นโรงเรียนอรุณประดิษฐ์ที่จังหวัดเพชรบุรี ปีพ.ศ.2417 ตั้งโรงเรียนอาชีวศึกษาสำหรับสตรีแห่งแรกในประเทศไทยและได้ตั้งโรงเรียนกุลสตรีวัง ต่อมาภายหลังได้เปลี่ยนชื่อเป็นโรงเรียนวัฒนาวิทยาลัย เป็นโรงเรียนประจำของสตรีแห่งแรกในประเทศไทยและเป็นโรงเรียนราษฎร์แห่งแรกในประเทศไทย ปีพ.ศ.2430 ตั้งกรมศึกษาธิการขึ้นเพื่อจัดการเล่าเรียนให้เป็นระเบียบและถูกต้อง ในปีพ.ศ.2435 โรงเรียนได้จัดการสอบถึงชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 4 ครั้นเมื่อโรงเรียนชายของรัฐบาลมีการสอบไล่ประจำปี นักเรียนหญิงโรงเรียนนี้ก็เข้าสอบไล่ด้วยตามหลักสูตรของกระทรวงศึกษาธิการ มีนักเรียนสอบได้ทุกปี ในปีพ.ศ.2446 นักเรียนเริ่มสอบไล่ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 6 ตามหลักสูตรกระทรวงศึกษาธิการ

ในขณะที่โรงเรียนผู้หญิงของมิชชันนารีกำลังเจริญ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเจ้าอยู่หัว ทรงตระหนักถึงคุณประโยชน์ในการส่งเสริมการศึกษาแก่สตรีและทรงดำริว่า ผู้หญิงกับผู้ชายควรมีสติเท่าเทียมกัน ดังนั้นจึงโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งโรงเรียนสตรีขึ้น โดยใช้เงินส่วนพระองค์ของพระองค์และของสมเด็จพระนางเจ้าสุนันทากุมารีรัตน์บรมราชเทวี ผู้สิ้นพระชนม์พร้อมกับพระธิดาขณะเสด็จประพาสทางเรือ ทรงพระราชทานนามโรงเรียนว่า โรงเรียนสุนันทาลัย ในปีพ.ศ.2423 เพื่อเป็นอนุสรณ์แห่ง สมเด็จพระบรมราชเทวีนั้น โรงเรียนนี้จัดเป็นโรงเรียนประจำสำหรับกุลสตรี นับได้ว่าการศึกษาของสตรีเริ่มเปลี่ยนแปลงจากสมัยโบราณ ซึ่งเคยอบรมกันในพระบรมมหาราชวังมา ให้การศึกษาอย่างดีแก่สตรีภายนอกพระบรมมหาราชวัง

การศึกษาของหญิงสามัญชนไทยสมัยนี้สรุปได้ว่า ไม่ค่อยจะได้รับการเอาใจใส่ เพราะผู้ปกครองต้องการให้เด็กหญิงอยู่บ้านทำงานกระจุกกระจิก เช่น ไกวเปล หุงข้าว ฝึบบ้าน ช่วยทำนา เป็นต้น มากกว่าจะให้เรียนหนังสือ ส่วนหญิงชาววังได้รับการศึกษาดีเป็นส่วนมาก เมื่อฝรั่งเข้ามาในไทย พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวขอให้หม่อมมิชชันนารีไปสอนหญิงในพระบรมมหาราชวัง ทำให้เป็นผลดีแก่การศึกษาของหญิงไทยทั่วไป เพราะนอกจากจะทำลายประเพณีเดิมที่ห้ามหญิงเรียนรู้อ่านหนังสือแล้ว ยังเป็นเหตุให้บรรดามิชชันนารีตั้งโรงเรียนทำการสอนและเอาใจใส่โรงเรียนของตนให้ดียิ่งขึ้นด้วย เหตุนี้เอง การศึกษาของหญิงไทยทั่วไปจึงเริ่มกว้างขวางยิ่งกว่าเดิม

3.2 บทบาทสตรีในการศึกษาระดับอุดมศึกษาไทย ในระยะพ.ศ.2399 – พ.ศ.2440

บทบาทสตรีในการศึกษาระดับอุดมศึกษาไทยในระยะพ.ศ.2399 – พ.ศ.2440 เนื่องมาจากสังคมไทยในยุครัตนโกสินทร์ตอนต้นนี้ให้ความสำคัญเรื่องการศึกษาเล่าเรียนกับผู้ชายมากกว่าผู้หญิง เนื่องจากจะศึกษาเล่าเรียนวิชาอะไร ต้องไปเรียนที่วัด มีพระสงฆ์เป็นผู้สอนทั้งความรู้ ความประพฤติและการปฏิบัติตน ซึ่งศาสนาพุทธมีความเกี่ยวข้องกับผูกพันกับชีวิตคนไทยมานานจนยึดถือเป็นประเพณีปฏิบัติสืบต่อกันมา และอีกประการหนึ่งผู้หญิงต้องอยู่ในความดูแลของผู้ใหญ่ตลอดเวลา ผู้หญิงจึงไม่สามารถไปศึกษาเล่าเรียนที่วัดเหมือนผู้ชายได้ บางครอบครัวที่มีวิชาชีพประจำสกุล เด็กผู้หญิงในบ้านนั้นอาจจะได้รับอนุญาตให้เล่าเรียนอยู่ภายในบ้านได้ ดังนั้นบทบาทของสตรีไทยด้านการศึกษาในยุคนี้อาจจะค่อนข้างถูกจำกัดอยู่ภายในขอบเขตที่ประเพณีของสังคมไทยในสมัยนั้นกำหนดไว้

3.2.1 ด้านผู้เรียน

บทบาทด้านการเรียน

บทบาทผู้เรียน ด้านการเรียนของสตรีไทยในระยะพ.ศ.2399 - พ.ศ.2440 นั้น โดยเฉพาะหญิงสามัญชนจะไม่ได้รับการศึกษาที่มีแบบแผนที่ชัดเจนจึงมีบทบาทด้านการเรียนแค่เรียนวิชาการบ้าน การเรือนหรือเรียนวิชาที่สืบต่อกันมาจากบรรพบุรุษภายในครอบครัวเท่านั้น ส่วนหญิงชาววังชั้นสูงจะได้รับการศึกษาที่มีแบบแผนชัดเจนกว่าหญิงสามัญชนทั่วไปและยังได้เรียนวิชาที่ตนเองชอบ จนมีบทบาทด้านการเรียนที่โดดเด่นจะเห็นได้จากความสามารถด้านวรรณคดีที่ทำได้ดีเท่าผู้ชายดังที่สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพได้บรรยายไว้ว่า

“...บรรดาพระราชกุมารีแม้จะทรงศึกษาวิชาตามพระอัยยาศัย วิชาวรรณคดีก็เป็นที่นิยมกันมาก ทรงแต่งโคลง ฉันท์ กาพย์ กลอน ได้แทบทุกพระองค์ ผิดกันก็แต่ความสามารถ ยิ่งและหย่อนหรือพระหฤทัย โปรดปรานมากหรือน้อยกว่ากันเท่านั้น พระราชกุมารีหลายพระองค์ซึ่งทรงสามารถทางวรรณคดี ได้รับการยกย่องว่ารงจนได้ดีเท่าผู้ชาย...”

(สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ, 2525: 89-93)

นอกจากบทบาทด้านการเรียนของหญิงชาววังชั้นสูงแล้ว หญิงชาววังอื่นมีบทบาทด้านการเรียนที่มีความสามารถด้านกวีและภาษาอังกฤษเป็นเยี่ยมเช่นกัน เป็นที่ยกย่องสรรเสริญของคนทั่วไปจนสามารถยึดเป็นอาชีพเลี้ยงตัวเองได้ดังเช่น

“...เจ้านายผู้หญิงได้ทรงศึกษาภาษาต่างประเทศแล้ว หญิงชาววังอื่นก็มีโอกาสได้ศึกษาบ้าง เช่น คุณพุ่ม เป็นต้น คุณพุ่มเข้าศึกษาในพระบรมมหาราชวังตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 3 และที่ 4 ต่อมาได้ถวายตัวทำราชการฝ่ายในให้คุณพุ่มได้รับการศึกษาอย่างดีด้วยวิธีการต่างๆของชาววังดังได้บรรยายไว้แล้วข้างต้น จนมีความสามารถในทางกวีเป็น

เขียน เป็นที่ยกย่องสรรเสริญของเจ้านายและคนทั่วไปทั้งชายและหญิง คุณพุ่มเป็นผู้หญิงคนแรกที่แต่งโคลงขายคือสามารถยึดอาชีพเป็นนักเขียนเลี้ยงชีพได้ คุณพุ่มเป็นนักสัทกวาที่มีชื่อเสียง ได้รับการยกย่องเป็นกวีหญิงของไทยคนหนึ่ง เป็นผู้มีความรู้ในภาษาอังกฤษด้วย ที่ทราบได้เพราะในสัทกวาบทหนึ่งที่คุณพุ่มจะเล่นถวายพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่พระที่นั่งสนามจันทร์ คุณพุ่มได้ใช้ภาษาอังกฤษปนกับภาษาไทยได้เป็นอย่างดี...”

(สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้าทรงพระประชวร, 2508: 119-120)

นอกจากนี้จากเรื่อง เล่าเรื่องคุณย่า จากหนังสือจดหมายถึงแดงค้อย ผู้เขียนคือ บรรจบ พันธุมเมธา(2507) ได้บรรยายถึงการได้รับการศึกษาอบรมและความเป็นอยู่ของหญิงสามัญชนธรรมดาข้อความปรากฏให้เห็นถึงบทบาทผู้เรียน ด้านการเรียนของสตรีสามัญชนไทยในยุคนี้ได้ตั้งข้อความต่อไปนี้

“ชีวิตของคุณย่าดูเหมือนจะเริ่มตั้งแต่อายุ 8 ขวบ เพราะว่าทำอะไรเป็นตั้งหลายอย่างแล้วเป็นต้นว่า เย็บจักรเป็น ทำกับข้าวเป็น ว่ายน้ำได้ พายเรือเก่ง และงานหนักที่สุดสำหรับคุณย่าผู้เป็นลูกสาวหัวปีคือ ต้องเลี้ยงน้อง 3-4 คน คุณย่าบ้านทำกับข้าวและขายเครื่องยาสมุนไพรที่สืบทอดกันมา แต่การขายเครื่องยาประเภทนี้คนขายจำเป็นต้องอ่านหนังสือออก จึงจะรู้ว่าเขาต้องการซื้ออะไรบ้าง คุณทวดเห็นความจำเป็นที่จะต้องส่งคุณย่าไปเรียนหนังสือกับคุณป้าซี (ท่านบวชเป็นชี) ที่บ้านเสาชิงช้า เสาชิงช้ากับปากคลองตลาดในขณะนั้นคงจะใกล้เคียงกัน โข คุณย่าจึงเดินไปเรียนไม่ได้ ต้องมาอยู่ประจำกับคุณป้าซี คุณป้าซีเจ้าระเบียบหรือคุณย่าสติปัญญาดีเองก็ไม่ทราบ เพียง 9 เดือนคุณย่าก็อ่านหนังสือออกเขียนได้ แต่คุณย่าว่าเขียนแบบชาวบ้าน คือสะกดตรงตามตัว ถึงอย่างนั้นลายมือคุณย่าก็ยังเรียกว่าสวย อ่านง่ายและยังเซ็นชื่อเองเสมอ...”

“เมื่อคุณย่าเกิดสนใจอยากเรียนรู้อะไร ท่านก็ไปเสาะแสวงหาครู หาวิชา แต่ว่าคนสมัยนั้นเขาหวงวิชากันเหลือเกิน คำรากับข้าวก็ยังไม่มีการสอน คุณย่าก็ต้องใช้วิธีต่างๆดังนี้คือ ถ้ามีอาหารขายในท้องตลาด ก็ไปซื้อเข้าที่คิดว่าอร่อยถูกปากแล้วนำกลับมาคิดค้นหาวิธีและส่วนสัດต่อ ไป เช่นขนมตาลของโปรดของคุณย่า เป็นต้น คุณย่าคิดว่าความอร่อยอยู่ที่ไหน เมื่อรู้ว่าอยู่ที่ความนุ่มนวลเพราะขึ้นฟูได้ที่ ไม่ฟูมากจนเป็นโพรงหรือฟูน้อยจนแข็ง คุณย่าก็ทดลองทำอยู่ 9 ครั้งได้ที่ ขนมสุกแล้วนุ่มนวล ถึงจะเย็นก็ไม่แข็ง แล้วสูตรจะคงที่เท่าที่ครั้งๆก็มักจะได้ผลเช่นเดียวกัน เปลือกส้มโอแช่อิ่มก็เป็นอีกอย่างหนึ่งซึ่งคุณย่าสันตักด้วยการเรียนเอง มีลักษณะหอมนอกหอมใน เพราะน้ำนมแมว...”

“แต่บางอย่างที่ไม่มีขายตามท้องตลาดจะอาศัยเรียนกับครู ครูก็หวงวิชาไม่ยอมสอนให้ คุณ ย่าก็หาวิธีของตัวเอง คุณย่าเล่าว่า มีคนแก่คนหนึ่งเรียกว่ายายแมวอยู่เรือถัดแพของคุณย่าไป เก่งการทำมะละกอแช่อิ่ม นอกจากมะละกอจะอร่อยหวานกรอบแล้ว ยังแปลกที่ฝาน มะละกอดิบเส้นแล้วสานเป็นรูปมังกูด คุณย่าเห็นแล้วจะพยายามอ้อนวอนขอเรียนด้วย เท่าไรก็ตาม ยายแมวจะหัวเราะเฉยเสีย มีหน้าซ้ำเวลาจะทำยังต้องเข้าไปแอบทำในประทุน เรือ ไม่ซ้ายายแมวกั โยนลูกที่ทำเสียลงน้ำไป คุณย่าเห็นดังนั้นก็รีบ โอดไปเก็บมาแก้คัสตู แล้วก็ลองหัดทำงานเข้าใจวิธีสาน ได้คล่องแคล่ว จึงนำไปอวดยายแมว ยายแมวถามไม่ได้ ว่าใครสอน หารู้ไม่ว่าแบบของคนนั่นเองเป็นผู้สอน”

เท่าที่กล่าวมาจะเห็นได้ว่าสตรีสามัญชนธรรมดาไม่มีโอกาสได้ศึกษาวิชาการต่างๆซึ่งเป็น ความรู้ภายนอกบ้านเท่าเทียมกับบุรุษ ทั้งนี้เป็นเพราะบทบาทในสังคมในขณะนั้นซึ่งถือเป็นเรื่อง ใหญ่ สตรีต้องเป็นฝ่ายอยู่กับบ้าน เพื่อทำหน้าที่มารดาและภรรยา เรื่องอื่นๆที่เป็นกิจการนอกบ้าน หรือกิจการที่ทำออกหน้าออกตา ไม่ว่าจะเป็นการประกอบอาชีพค้าขาย รับราชการ หรือบทบาททาง เศรษฐกิจและสังคมการเมืองนั้น ถือว่าเป็นเรื่องของบุรุษแต่ฝ่ายเดียว ด้วยเหตุนี้ สตรีจึงไม่มีความ จำเป็นที่จะต้องได้รับการฝึกฝนเพื่อให้ออกไปดำเนินบทบาทเช่นเดียวกับบุรุษ แต่อย่างไรก็ตาม การศึกษาอบรมสตรีไทยเพื่อให้แสดงบทบาทและกระทำหน้าที่ โดยสมบูรณ์ของสตรีนั้น ก็เป็นเรื่อง ที่ได้กระทำกันมาอย่างไม่เป็นทางการ ทั้งในหมู่พระราชวงศ์ชั้นสูง และสตรีในครอบครัวธรรมดา ทั่วไปอยู่แล้วตั้งแต่เดิมมา

บทบาทด้านกิจกรรมนิสิตนักศึกษาและบทบาทด้านการช่วยเหลือสังคมภายนอก

บทบาทผู้เรียน ด้านกิจกรรมนิสิตนักศึกษาและบทบาทด้านการช่วยเหลือสังคมภายนอก ของสตรีไทยในระยะพ.ศ.2399 - พ.ศ.2440 เนื่องจากจารีตประเพณีของสังคมไทยสมัยนั้นสตรีถูก จำกัดขอบเขตพื้นที่ให้อยู่แต่ในพระบรมมหาราชวังหรือในครอบครัวหรือในบ้านเท่านั้น สตรีจึงยัง ไม่มีบทบาทด้านกิจกรรมนิสิตนักศึกษาหรือบทบาทด้านการช่วยเหลือสังคมภายนอกที่ชัดเจน นอกเหนือจากที่เจ้านายฝ่ายหญิงหรือผู้ใหญ่ฝ่ายหญิงในครอบครัวกำหนดให้เพราะอยู่ในการดูแล ควบคุม อีกทั้งยังไม่มีโรงเรียนในระบบโรงเรียนที่หญิงและชายทุกคนชั้นเรียนร่วมกันอีกด้วย ดังนั้นบทบาทด้านกิจกรรมนิสิตนักศึกษาหรือบทบาทด้านการช่วยเหลือสังคมภายนอกของสตรีไทย ในยุคนั้น เป็นการถูกฝึกสอนโดยปฏิบัติตามที่ผู้ใหญ่บอกให้ปฏิบัติ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อฝึกหัด เรียนรู้กิริยามรรยาทในการสมาคมในกิจการต่างๆและเพื่อรู้จักคนอื่นๆที่อยู่ในด้วยกัน ดังที่สมเด็จพระ ราชดำรัสพระราชทานภาพได้กล่าวไว้ดังนี้

“เวลาท่านผู้สอนไปยังที่สมาคม มักให้ลูกศิษย์ถือหีบหมากตามหลังไปด้วยเพื่อสอน กิริยามรรยาทและลักษณะการสมาคมของท่านผู้ใหญ่ในกิจการต่างๆ ทั้งจะได้รู้จักลูก ผู้ดีที่อยู่ในวังด้วยกัน”(สมเด็จพระบรมราชาธิราชานุภาพ, 2525: 93)

3.2.2 ด้านผู้สอน

บทบาทด้านวิชาการ

บทบาทผู้สอน ด้านวิชาการของสตรีไทยในระยะพ.ศ.2399 - พ.ศ.2440 ในครอบครัวหญิง สามัญชนทั่วไป ส่วนใหญ่มารดาจะมีบทบาทเป็นผู้สอนและเป็นผู้ควบคุมความประพฤติ สอนกิริยา มรรยาทของบุตรหญิง มารดาจะเป็นต้นแบบให้ปฏิบัติตาม ส่วนในพระบรมมหาราชวัง เจ้านาย พระองค์หญิงจะมีบทบาทผู้สอน ด้านวิชาการตามความเชี่ยวชาญของแต่ละพระองค์ อย่างเช่นวิชา เลข วิชาโหราศาสตร์และวิชาโบราณคดี เป็นต้น เจ้านายพระองค์หญิงทรงได้รับการศึกษามากทุก พระองค์จนสามารถเป็นพระอาจารย์สอนเจ้านายผู้ทรงพระเยาว์ในรุ่นต่อไปได้ ดังเช่น

“...พระเจ้าลูกเธอทรงศึกษาศิลปธรรม วิชาหัตถกรรม วิชาการเรือน บางพระองค์ทรง ศึกษาจนขวยสูงขึ้นไป ในวิชาอันเรียนได้ด้วยการอ่านตำรา คือ วิชาเลข วิชา โหราศาสตร์ และ โบราณคดี เป็นต้น ตามพระอัยยาศัย ถึงกระนั้นบรรดาพระราชธิดา ย่อมได้ทรงศึกษามากทุกพระองค์ จึงได้มีเจ้านายพระองค์หญิงสามารถเป็นพระอาจารย์ สั่งสอนเจ้านายซึ่งทรงพระเยาว์สืบต่อกันไม่ขาดทุกรัชกาล...”

(สมเด็จพระบรมราชาธิราชานุภาพ, 2525: 89)

นอกจากนี้เจ้านายพระองค์หญิงยังมีบทบาทผู้สอน ด้านวิชาการโดยสอนพระราชประเพณี ระเบียบวินัยในสมาคมของขัตติยนารีจนผู้เรียนสามารถรับราชการฝ่ายในหรือเป็นผู้สอนต่อไปได้ ดังกล่าวไว้ว่า

“...เจ้านายพระธิดาทรงศึกษาวิชาต่างๆอันชอบตามพระอัยยาศัย สืบเนื่องอำนาจการ ต่างในหน้าที่ของขัตติยนารีได้โดยพระองค์เอง นอกจากวิชาการต่างๆแล้ว เจ้านาย ผู้หญิงยังมีโอกาสได้ศึกษาถึงพระราชประเพณีและระเบียบวินัยในสมาคมของกุลนารี จนสามารถรับหน้าที่ราชการฝ่ายในและฝึกสอนต่อไป...”

(สมเด็จพระบรมราชาธิราชานุภาพ, 2525: 90)

จากข้อความที่สมเด็จพระบรมราชาธิราชานุภาพทรงบรรยายไว้ เมื่อพิจารณาวิธีการสอน ของบทบาทผู้สอน ด้านวิชาการ ผู้สอนในยุคนี้เห็นได้ว่า ผู้ใหญ่เป็นผู้นำทางหรือเป็นแบบเท่านั้น แต่ผู้เรียนต้องเรียนรู้ด้วยวิธีการสังเกตพิจารณาเอง เป็นการเรียนรู้ด้วยการปฏิบัติ ถือได้ว่าใช้วิธีการ สอนแบบ ฝึกปฏิบัติจริง (learning by doing) ไม่มีห้องเรียนเฉพาะ สอนในห้องของครูหรือสอนใน สถานที่ที่ปฏิบัติงานจริงโดยมีผู้ใหญ่เป็นผู้ควบคุม ดังเช่น

“...มีเจ้านายทรงสั่งสอนให้ วิชาที่เรียนมีจีบผ้า อบผ้า ทำดอกไม้ ประดิษฐ์เป็นรูปต่างๆ ทำอาหาร ปอกสลักผักผลไม้เป็นรูปต่างๆ สานผักนึ่งเป็นรูปปลาตะเพียน ปอกมะพร้าว เป็นริ้ว จีบหมากพลู สอนหนังสือให้บ้าง ไม่มีห้องเรียนเฉพาะ สอนในห้องของครู โดยให้เด็กอ่าน โดยครูทำงานไปด้วย ถ้าคิดตัวใดครูจะหันมาบอก ...จะต้องเข้าเฝ้าเจ้านายของตน พร้อมทั้งรับใช้เล็กๆน้อยๆ เช่น ถวายอยู่งานพัด คุณแลเขียนหมากเสวย คุณแลพระภุษาเครื่องทรง ...ทั้งต้องฝึกงานนั้นๆด้วย เช่น เรียนการพัด แต่งานต่างๆที่เด็กเรียนและปฏิบัติ จะมีผู้ใหญ่ควบคุมด้วยเสมอ...”(สมเด็จพระบรมราชาธิราชเจ้าเอกทัศ, 2525: 92)

บทบาทด้านสังคม

บทบาทผู้สอน ด้านสังคมของสตรีไทยในระยะพ.ศ.2399 - พ.ศ.2440 สตรีในพระบรมมหาราชวัง โดยเฉพาะเจ้านายพระองค์หญิงมีบทบาทเป็นผู้สอน นอกจากจะสอนฝึกหัดวิชาต่างๆแล้ว ลักษณะการแสดงบทบาทด้านสังคมยังแสดงออกมาในรูปแบบการแสดงฝีมือ สติปัญญาและความสามารถ และการแต่งกายนำเป็นแบบอย่างขึ้นก่อนจนกลายเป็นสมัยนิยม อันเนื่องมาจากพระบรมมหาราชวังเป็นชุมชนที่ประชุมประกวดการสมาคมของสตรีชั้นสูงในยุคนั้น สตรีในพระบรมมหาราชวังในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่เรียกว่า “ฝ่ายใน” ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งในพระบรมมหาราชวังที่เป็นที่ประทับของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว พระราชเทวี พระราชโอรส พระราชธิดา เจ้าจอม นางสนม ตลอดจนข้าราชการบริพาร เป็นต้น ซึ่งราชสำนักฝ่ายในมีการจัดระเบียบเช่นเดียวกับฝ่ายหน้า แต่ต่างกันที่ขอบเขตของการบริหารงาน ปริมาณงานที่รับผิดชอบของฝ่ายในจะน้อยกว่าฝ่ายหน้า และฝ่ายในจะเป็นผู้หญิงล้วน ซึ่งในพระบรมมหาราชวังรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะแบ่งกิจการภายในเป็น 2 พวกคือ ฝ่ายหน้าและฝ่ายใน จึงมักเรียกว่าฝ่ายในว่า “ผู้หญิงชาววัง” ดังนั้น สำนักฝ่ายในจึงเป็นชุมชนอีกชุมชนหนึ่งที่มีลักษณะแตกต่างกว่าชุมชนหรือสังคมอื่น ดังกล่าวไว้ว่า

“...ข้างในพระบรมมหาราชวังเป็นที่ประชุมประกวดการสมาคมฝ่ายหญิงยิ่งกว่านอกวัง จะกล่าวได้ว่าเป็นโรงเรียนประจำของกุลสตรีในสมัยนั้นก็ยังไม่เพียงพอ เพราะมิได้เป็นแต่เพียงที่ฝึกหัด หากเป็นที่แสดงฝีมือ และสติปัญญา และความสามารถไปในตัวด้วย...” (พระวรวงศ์เธอกรมหมื่นพิทยาลาภฤติยากร, 2507: 134) และสอดคล้องกับ “...ในสมัยรัชกาลที่ 5 นั้น ในพระบรมมหาราชวังสนุกสนาน เป็นเมืองผู้หญิงเมืองหนึ่งผู้ใดไม่ได้เข้าไปอยู่เพื่อฝึกหัดกริยามารยาทเป็นผู้ดีและฝึกหัดวิชาต่างๆอันมีทำใน การงานอยู่เสมอแล้วก็นับว่าเป็นคน ไม่มีความรู้ เรียกกันว่า เรือร่าเหมือนชาวนอกวัง ซึ่งในสมัยนั้นเป็นความจริง เพราะแม้แต่แบบอย่างหรือเครื่องแต่งตัวผู้หญิงก็เป็นเรื่องทรงพระราชดำริให้เจ้านายผู้หญิงทรงแต่งนำขึ้นก่อนแล้วก็กลายเป็นสมัยนิยมต่อไป...”

(หม่อมเจ้าหญิงพูนพิสมัย คิสกุล, 2529: 52)

3.2.3 ด้านผู้บริหาร

บทบาทด้านการบริหารจัดการ

บทบาทผู้บริหาร ด้านการบริหารจัดการของสตรีไทยในระยะพ.ศ.2399-พ.ศ.2440 เจ้านายพระองค์หญิงในพระบรมมหาราชวังมีบทบาทผู้บริหาร ด้านการบริหารจัดการ โดยบริหารจัดการ มอบหมายหน้าที่ให้ผู้เรียนหรือผู้อยู่ในปกครอง ปฏิบัติตามหน้าที่ที่ได้รับมอบหมายเป็นประจำและ อุปการะเลี้ยงดูโดยไม่เสียค่าใช้จ่าย อีกทั้งบริหารจัดการการเงิน โดยพระราชทานเงินเบี้ยหวัดให้ใช้ หากประสงค์จะลาออกจากการปฏิบัติหน้าที่ในวัง จึงสามารถสรุปใจความได้ว่าบทบาทผู้บริหาร ด้านการบริหารจัดการของสตรีไทยในยุคนี้ มีการบริหารจัดการหลักๆคือ บริหารจัดการบุคคล การเงินและการมอบหมายงาน ดังกล่าวไว้ว่า

“...สตรีที่เข้าไปอยู่ในวังก็เหมือนได้เข้าโรงเรียนมัธยมและมหาวิทยาลัย ได้เล่า เรียนรับความรู้อย่างมาก และเมื่อมีบุคคลต่างๆอยู่ร่วมกันอย่างแน่นหนาจึงมีการ แบ่งเป็นกลุ่มๆ คือ ชั้นสูง ชั้นกลาง และชั้นต่ำ และฝ่ายในจะต้องมีหน้าที่ปฏิบัติเป็น ประจำตามที่ได้รับมอบหมาย และจะต้องอยู่ภายใต้การอุปการะเลี้ยงดูของพระมหาสี พระชายาพระบรมวงศานุวงศ์พระองค์ใดพระองค์หนึ่ง โดยที่ไม่ต้องเสียค่าใช้จ่าย และจะได้รับพระราชทานเบี้ยหวัดเงินปีให้ใช้อีกด้วย หากไม่ประสงค์จะอยู่ในวัง ต่อไปก็ถวายบังคมลาออกก็ได้...” (ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช, 2523: 74)

3.3 สรุปและวิเคราะห์

สรุปข้อค้นพบบริบทที่มีต่อบทบาทสตรีในการศึกษาระดับอุดมศึกษาไทยในระยะ พ.ศ. 2399 – พ.ศ.2440

ข้อค้นพบ บริบทด้านเศรษฐกิจ พบว่า

เนื่องจากประเทศไทยมีความอุดมสมบูรณ์ด้านเศรษฐกิจ ระบบเศรษฐกิจเป็นเศรษฐกิจเพื่อ ยังชีพ ยังไม่มีระบบเงินตราเข้ามามีอิทธิพลต่อสังคม สังคมมีลักษณะแบบอุปถัมภ์ ส่งผลให้สังคมมี ความสงบสุข ผู้ชายมีหน้าที่เล่าเรียนวิชาหาความรู้ สตรีมีหน้าที่อยู่บ้านปรนนิบัติสามีและดูแล ครอบครัวย

ข้อค้นพบ บริบทด้านสังคม พบว่า

เนื่องจากประเทศไทยได้รับอารยธรรมตะวันตกที่แผ่ขยายอย่างรวดเร็ว รัชกาลที่ 4 จึงทรง พัฒนาประเทศให้ทันสมัย เพื่อตอบรับอารยธรรมตะวันตก ส่งผลให้เกิดการพัฒนาประเทศในด้าน ต่างๆรวมทั้งด้านการศึกษาด้วย

ข้อค้นพบ บทบาทของสตรีในสังคมไทย พบว่า

- พระธิดาได้รับการส่งเสริมให้เรียนภาษาอังกฤษและเรียนรู้ธรรมเนียมประเพณีของชาวตะวันตกร่วมกับพระโอรส

- สตรีสามัญชนมีสิทธิดีกว่าผู้ชาย มีสิทธิอยู่ภายใต้กฎหมายตราสามดวง มีสิทธิอยู่ภายใต้การปกครองของผู้ชาย สตรีเป็นสมบัติของพ่อและสามี

- สตรีสามัญชน ไม่มีสิทธิในการศึกษาเล่าเรียน

- สตรีสามัญชน มีบทบาทเป็นเมียและแม่ มีบทบาททำงานบ้านและดูแลครอบครัว

- สตรีสามัญชน มีสิทธิออกภายนอกบ้านได้ แต่ต้องมีผู้ใหญ่รู้เห็นและมีผู้ติดตามดูแลใกล้ชิด

- สตรีสามัญชน มีสิทธิพบปะกับบุคคลภายนอก โดยเฉพาะการไปทำบุญตามประเพณีหรือในวันสำคัญทางศาสนาที่วัดเท่านั้น

- สตรีสามัญชนหรือไพร่หญิง มีบทบาทใช้แรงงานเป็นหลัก ประกอบอาชีพเกษตรกรรม ทำนา ทำไร่ เป็นต้น

- สตรีสามัญชนหรือไพร่หญิง มีบทบาทส่งเสียไพร่ชาย ขณะที่ไพร่ชายถูกเกณฑ์แรงงานไปทำราชการ

- บทบาทของสตรี ไม่มีข้อห้ามไม่ให้สตรีมีบทบาทอื่น นอกจากความเป็นเมียและแม่

- สตรีมีบทบาทแสดงความเป็นผู้นำในการสู้รบกับศัตรูแทนผู้ชายได้ ตัวอย่างเช่น

ท้าวสุรนารี แห่งเมืองโคราช

- รัชกาลที่ 4 ทรงมอบสิทธิให้แก่สตรี โดยยกเลิกข้อกำหนดและกฎหมายต่างๆที่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงบทบาทของสตรี สตรีไม่ต้องตกเป็นสมบัติของผู้ชาย ตัวอย่างเช่น การยกเลิกเป็นนางห้าม นางบำเรอ เป็นต้น

- สตรีชั้นสูงมีบทบาททางด้านการเมืองการปกครองเป็นครั้งแรก เนื่องจากรัชกาลที่ 5 ทรงสถาปนาสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถเป็นผู้สำเร็จราชการรักษาพระนครแทนพระองค์ ขณะที่พระองค์เสด็จประพาสยุโรปในพ.ศ.2439

ข้อค้นพบ บริบทด้านการเมืองและการบริหาร พบว่า

การปกครองเป็นการปกครองแบบนายกับบ่าว มีไพร่หลวง ไพร่สม ไพร่ส่วย และทาสพระมหากษัตริย์มีอำนาจสูงสุด ต่อมาในรัชสมัยรัชกาลที่ 4 ทรงเริ่มเปลี่ยนแปลงการปกครองไปตามหลักสากล คือ แบ่งระบบการปกครองแผ่นดินออกเป็นกระทรวง ทบวง กรม เพื่อเปลี่ยนแนวทางการปกครองประเทศ และการดำเนินชีวิตของประชาชนให้สอดคล้องกับอารยธรรมตะวันตกที่

แพร่ขยายเข้ามาในประเทศไทย การเปลี่ยนแปลงการปกครองนี้ส่งผลต่อการศึกษาของสตรี และบทบาทของสตรีในระยะเวลาต่อมา

ข้อค้นพบ ด้านวัฒนธรรม พบว่า

ศาสนาพุทธผูกพันกับคนไทยในการดำรงชีวิตประจำวัน ศาสนาเป็นเครื่องมือควบคุมความประพฤติของคน วัดเป็นสถานศึกษาสำหรับประชาชนคนธรรมดา ชาวไทยได้ศึกษาเล่าเรียนกับพระที่วัด สตรีสามัญชนไทยจึงไม่มีโอกาสได้รับการศึกษาเพราะต้องเล่าเรียนที่วัด

ข้อค้นพบ บริบทด้านการศึกษา พบว่า

- สตรีชั้นสูง อายุ 3 – 7 ปี เรียนชั้นประถมศึกษา ศึกษาอักษรสมัยที่สำนักเจ้านาย พระองค์หญิงในพระบรมมหาราชวัง
- สตรีชั้นสูง อายุ 7 – 11 ปี เรียนชั้นมัธยมศึกษาภาคต้น เรียนภาษาไทย ฝึกหัดอ่านหนังสือ ฝึกหัดการเรือน ฝึกหัดกิริยามารยาท
- สตรีชั้นสูง อายุ 11- 21 ปี เรียนชั้นสูงขึ้นไป ฝึกหัดการเรือน เริ่มเรียนวิชาที่ชอบ เรียนรู้ราชประเพณีต่างๆ
- สตรีชั้นสูง สำเร็จการศึกษาจะเข้ารับราชการเป็นข้าราชการฝ่ายใน
- สตรีชั้นกลาง ถวายตัวเป็นข้าหลวง รับใช้เจ้านายพระองค์หญิง
- สตรีชั้นกลาง เรียนวิชาการเรือน ฝึกอ่านหนังสือ ฝึกกิริยามารยาท เข้าเฝ้ารับใช้เจ้านายของคน
- สตรีชั้นกลาง สำเร็จการศึกษา จะทำราชการหรือลาออกไปมีเหย้ามีเรือน หรือลากลับไปอยู่บ้าน
- สตรีสามัญชน ไม่ได้รับสิทธิในการเรียนหนังสือ
- สตรีสามัญชน เรียนการทำครัว ทำขนม จีบหมากพลู และมวนบุหรี่ เป็นต้น
- สตรีเริ่มเข้าศึกษาใน โรงเรียนผู้หญิงของมิชชันนารี

สรุป ข้อค้นพบบทบาทสตรีในการศึกษาระดับอุดมศึกษาไทยในระยะ พ.ศ.2399 – พ.ศ.2440

ข้อค้นพบ บทบาทผู้เรียน ด้านการเรียน พบว่า

- สตรีชั้นสูง มีบทบาทด้านกรเรียนในพระบรมมหาราชวัง
- สตรีชั้นสูง ศึกษาวิชาวรรณคดี ศึกษาวิชาตามอรรถศาสตร์ ศึกษาวิชาภาษาอังกฤษ
- สตรีชั้นสูง มีความสามารถทางวรรณคดีจนได้รับการยกย่องว่าทำได้ดีเท่าผู้ชาย
- สตรีชั้นกลางได้รับการศึกษาในพระบรมมหาราชวัง ศึกษาภาษาอังกฤษ วิชาวรรณคดี เป็นต้น เมื่อสำเร็จการศึกษาจึงเข้ารับราชการฝ่ายใน

- สตรีชั้นกลาง มีความสามารถด้านกวีและภาษาอังกฤษ จนสามารถยึดเป็นอาชีพเลี้ยงตนเองได้
- สตรีสามัญชนไม่ได้รับสิทธิในการเล่าเรียน
- สตรีสามัญชน เริ่มทำงานบ้าน ทำกับข้าว เลี้ยงน้อง ช่วยประกอบอาชีพตั้งแต่อายุ 8 ขวบ
- สตรีสามัญชน บางคนได้เรียนหนังสือเพราะผู้ใหญ่ในครอบครัวเห็นความจำเป็นและเห็นความสำคัญของการอ่านหนังสือออก เขียนหนังสือได้
- สตรีสามัญชน เรียนหนังสืออ่านออกเขียนได้แบบชาวบ้านคือ สะกดตรงตัว ผู้ใหญ่ในครอบครัวเป็นผู้สอน
- สตรีสามัญชน สนใจอยากเรียนรู้วิชาอื่นต้องแสวงหาครูหาวิชาหรือเรียนรู้โดยการทดลองทำด้วยตนเอง

ข้อค้นพบ บทบาทผู้เรียน ด้านกิจกรรมนิสิตนักศึกษา และบทบาทด้านการช่วยเหลือสังคม ภายนอก พบว่า

- สตรีชั้นสูง มีบทบาทโดยการติดตามท่านผู้ใหญ่ไปออกสมาคมในกิจการต่างๆ
- สตรีชั้นสูง ฝึกหัดกิจกรรมร่ายทาทในการสมาคม โดยวิธีฝึกปฏิบัติตามผู้ใหญ่
- สตรีชั้นสูง ได้รู้จักสมาคมกับผู้อื่นที่อาศัยอยู่ในพระบรมมหาราชวัง

ข้อค้นพบ บทบาทผู้สอน ด้านวิชาการ พบว่า

- เจ้านายพระองค์หญิง มีบทบาทผู้สอนด้านวิชาการ มีความเชี่ยวชาญของแต่ละพระองค์
- เจ้านายพระองค์หญิง ได้รับการศึกษามากทุกพระองค์ ตัวอย่างเช่น วิชาเลข วิชา

โหราศาสตร์ วิชาโบราณคดี วิชาศีลธรรม วิชาการเรือน

- เจ้านายพระองค์หญิงมีความสามารถเป็นพระอาจารย์สอนเจ้านายที่ยังทรงพระเยาว์สืบ

ต่อกันมา

- เจ้านายพระองค์หญิง ศึกษาพระราชประเพณีและระเบียบวินัย จนสามารถรับราชการ

ฝ่ายใน

- บทบาทผู้สอน ด้านวิชาการ เป็นผู้นำทางหรือเป็นแบบให้ผู้เรียนสังเกตและปฏิบัติตาม

ใช้วิธีการสอนแบบฝึกปฏิบัติจริง (learning by doing)

ข้อค้นพบ บทบาทผู้สอน ด้านสังคม พบว่า

- ผู้สอน มีบทบาทด้านสังคม โดยการแสดงฝีมือ แสดงสติปัญญา แสดงความสามารถ

และการแต่งกายนำจนกลายเป็นสมัยนิยม

ข้อค้นพบ บทบาทผู้บริหาร ด้านการบริหารจัดการ พบว่า

- เจ้านายพระองค์หญิง มีบทบาทผู้บริหาร ด้านการบริหารจัดการ
- เจ้านายพระองค์หญิง มีบทบาทบริหารจัดการบุคคล โดยมอบหมายหน้าที่ให้ผู้เรียนหรือผู้อยู่ในปกครองปฏิบัติตามหน้าที่
- เจ้านายพระองค์หญิง มีบทบาทบริหารจัดการการเงิน โดยพระราชทานเงินเบี้ยหวัดให้ใช้หากประสงค์จะลาออกจากการปฏิบัติหน้าที่ในวัง

วิเคราะห์ บทบาทสตรีในการศึกษาระดับอุดมศึกษาไทย และบริบทที่มีต่อบทบาทสตรีในการศึกษาระดับอุดมศึกษาไทย ในช่วงที่หนึ่ง สตรีไทยยุคก้าวสู่ระบบการศึกษา (พ.ศ.2399- พ.ศ.2440)

บทบาทสตรีในการศึกษาระดับอุดมศึกษาไทยในช่วงที่หนึ่ง พ.ศ.2399- พ.ศ.2440 ในระยะต้นของยุคนี้ การศึกษาไทยยังไม่ได้เข้าสู่ระบบโรงเรียนและยังไม่ได้กำเนิดการอุดมศึกษา ดังนั้น บทบาทสตรีในการศึกษาระดับอุดมศึกษาไทย ด้านผู้เรียน ด้านผู้สอน และด้านผู้บริหารจึงเป็นบทบาทในพระบรมมหาราชวัง ค่านิยมในสังคมไทยมีอิทธิพลต่อบทบาทและสิทธิสตรีในสังคมไทย อันเนื่องมาจากค่านิยมดั้งเดิมที่สืบทอดกันมาภายใต้กฎหมายตราสามดวงที่ว่าสตรีเป็นสมบัติของชาย ผู้ชายมีภรรยาได้หลายคน สิทธิของสตรีจึงด้อยกว่าชาย เกิดความไม่เท่าเทียมกันระหว่างเพศชายและหญิง สตรีเปรียบเหมือนช้างเท้าหลัง จึงทำให้สตรีไม่ได้รับโอกาสในการศึกษาหาความรู้ สำหรับผู้ชายถือเป็นหน้าที่ที่ต้องศึกษาเล่าเรียน สตรีมีหน้าที่ปรนนิบัติสามีและทำงานอาชีพ การเล่าเรียนใดๆที่ไม่เกี่ยวกับการงานบ้านหรือครอบครัวถือว่าไม่สำคัญ สตรีจะได้รับการอบรมให้เป็นเมียและแม่เท่านั้น บทบาทหลักคือทำงานบ้านและดูแลครอบครัว แต่ก็ไม่มีข้อห้ามใดๆที่จำกัดไม่ให้สตรีมีบทบาทอื่นๆ ประกอบกับสังคมไทยให้ความสำคัญกับศาสนาพุทธและมีความผูกพันกับคนในสังคมไทย ในการดำเนินชีวิตประจำวันของคนไทยเกี่ยวข้องกับศาสนาทั้งสิ้น อีกทั้งประเทศไทยใช้ศาสนาเป็นหลักในการปกครองประเทศด้วย วัดจึงเป็นสถานที่ที่ผู้ชายได้รับการศึกษาเล่าเรียน สตรีสามัญชนจึงไม่ได้รับโอกาสเรียน เพราะพระสงฆ์เป็นผู้สอน ด้วยเหตุนี้สตรีสามัญชนส่วนใหญ่จึงไม่ได้รับการศึกษา มีส่วนน้อยเท่านั้นที่จะได้รับความรู้จากภายในครอบครัว ถ้าผู้ใหญ่ในครอบครัวนั้นเห็นความสำคัญของวิชาความรู้ที่เด็กหญิงในครอบครัวควรได้รับการอบรมหรือเล่าเรียน เพื่อเตรียมตัวไปเป็นผู้ดูแลครอบครัวของตนเองเมื่อแต่งงานออกเรือนไป

บทบาทผู้เรียน ด้านการเรียน เนื่องจากสตรีชั้นสูงในสังคมไทยในสมัยนั้นได้รับการศึกษาภายในพระบรมมหาราชวัง ได้รับการส่งเสริมและจัดเป็นระเบียบแบบแผนสืบทอดกันมาตั้งแต่สมัยอยุธยา บทบาทผู้เรียน ด้านการเรียนของสตรีชั้นสูงจึงถูกกำหนดให้เล่าเรียนตามแบบแผนที่วางไว้ คือ เรียนอักษรสมัย เรียนภาษาไทย ฝึกหัดกิริยามรรยาท เรียนวิชาการเรือน เรียนรู้ระเบียบวินัยใน

การเข้าสมาคมของกุลสตรีชั้นสูง เป็นต้น บทบาทผู้เรียน ด้านการเรียนของสตรีในสมัยนั้นถึงแม้ว่าจะมีบทบาทที่โดดเด่นด้านวรรณคดี การแต่งโคลง ฉันท์ กาพย์ กลอน ก็ได้รับการยกย่องเพียงคำว่า “รจนาคิดดีเท่ากวีชาย” อาจจะเป็นเนื่องจากค่านิยมหรือแนวความคิดของคนไทยในสมัยนั้นที่ว่า “ผู้ชายเป็นช้างเท้าหน้า ผู้หญิงเป็นช้างเท้าหลัง” แสดงถึงความไม่เท่าเทียมกันทางเพศและเนื่องจากจารีตประเพณีของสังคมไทย สตรีถูกจำกัดพื้นที่ให้อยู่ภายในพระบรมมหาราชวังหรือภายในบ้าน การออกไปสู่สังคมภายนอกจึงมีโอกาสน้อยมาก นอกจากการไปทำบุญตามประเพณีที่วัดแต่ก็จะมีผู้ใหญ่คอยติดตามควบคุมดูแลอยู่ตลอดเวลา

บทบาทผู้เรียน ด้านกิจกรรมนิตินักศึกษา และบทบาทด้านการช่วยเหลือสังคมภายนอก จึงแสดงบทบาทโดยการติดตามผู้สอนไปเข้าสมาคม ผู้สอนมีวัตถุประสงค์เพื่อฝึกหัดกิริยามรรยาทในการเข้าสมาคม และดั่งเหตุผลที่กล่าวมาแล้วข้างต้น

บทบาทผู้สอน ด้านวิชาการ เป็นบทบาทของเจ้านายพระองค์หญิง เพราะสตรีถูกจำกัดขอบเขตพื้นที่ให้อยู่ จึงต้องเรียนในพระบรมมหาราชวัง เจ้านายพระองค์หญิงได้รับความรู้ มีความเชี่ยวชาญแต่ละพระองค์ตามระเบียบแบบแผนการเรียนที่สืบต่อกันมาในพระบรมมหาราชวัง และถ่ายทอดวิชาความรู้แก่สตรีชั้นสูงรุ่นต่อๆมา วิธีที่สอนนอกจากวิชาที่ต้องอ่านจากตำราแล้ว ยังฝึกหัดวิชาการเรือนหรือกิริยามรรยาท โดยใช้วิธีการสอนแบบฝึกปฏิบัติจริงไปพร้อมบรยาย

บทบาทผู้สอน ด้านสังคมแสดงออกมาในรูปแบบของการแสดงฝีมือ สติปัญญาและความสามารถในการแต่งกายนำเป็นแบบอย่างจนกลายเป็นสมัยนิยม เนื่องจากในยุคนี้พระบรมมหาราชวังเป็นพื้นที่ของสตรีชั้นสูง เป็นชุมชนที่ประกวดการสมาคมของสตรีชั้นสูง

บทบาทผู้บริหาร ด้านการบริหารจัดการ เป็นบทบาทของเจ้านายพระองค์หญิงในพระบรมมหาราชวัง การบริหารจัดการโดยมอบหมายหน้าที่ให้ผู้เรียน หรือผู้ที่อยู่ในปกครองปฏิบัติตาม รวมทั้งบริหารการเงิน บริหารจัดการบุคคลด้วย เนื่องมาจากพระมหากษัตริย์แบ่งกิจการภายในพระบรมมหาราชวังเป็นฝ่ายหน้ากับฝ่ายใน เจ้านายพระองค์หญิงจึงมีหน้าที่ในการดูแลปกครองฝ่ายในหรือผู้หญิงชาววัง ส่วนการบริหารจัดการ อาจจะสืบต่อกันมาตามระเบียบแบบแผนในการปฏิบัติต่อกันมา

การเปลี่ยนแปลงบทบาทและสิทธิสตรีทางด้านการศึกษาของสตรีไทยในระยะพ.ศ.2399-พ.ศ.2440 นั้น เนื่องมาจากบริบทด้านสถานะเศรษฐกิจของประเทศไทยในสมัยนั้นมีความอุดมสมบูรณ์ จำนวนประชากรมีจำนวนน้อยเมื่อเทียบกับพื้นที่ทั้งหมด ระบบเศรษฐกิจเป็นเศรษฐกิจเพื่อยังชีพ ระบบเงินตรายังไม่เข้ามามีอิทธิพลต่อสังคม สังคมมีลักษณะแบบอุปถัมภ์ มีการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน บ้านเมืองไทยมีความสุข มีความมั่นคง จึงเป็นที่หมายของชาวต่างประเทศ ประเทศไทยจึงถูกคุกคามจากมหาอำนาจจักรวรรดินิยมตะวันตก ประกอบกับพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า

เจ้าอยู่หัวเห็นความสำคัญของการศึกษาวิทยาการตะวันตก รวมทั้งมีพระประสงค์จะพัฒนาประเทศให้ทันสมัย ประกอบกับพระองค์เห็นความอยู่ดีศรีร่มของข้อกำหนดคกฏหมายต่างๆที่มีผลทำให้สตรีอยู่ภายใต้อำนาจของชาย จนกระทั่งพระองค์ยกเลิกข้อกำหนดคกฏหมายเหล่านั้น รัชกาลที่ 4 เริ่มพัฒนาประเทศโดยการลดความไม่เสมอภาคของชายและหญิงในสังคมไทย สนับสนุนและส่งเสริมให้พระโอรส พระธิดาได้ศึกษาเล่าเรียนในพระบรมมหาราชวังและส่งเสริมให้เรียนภาษาอังกฤษด้วย ดังนั้นพระองค์จึงส่งพระโอรสไปศึกษาในต่างประเทศเพื่อเป็นกำลังสำคัญในการพัฒนาประเทศ ต่อมาในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ทรงปฏิรูปการปกครองของประเทศรวมทั้งการศึกษา จึงมีผลทำให้เกิดระบบการศึกษาในระบบ โรงเรียน จนในที่สุดสตรีไทยจึงได้มีโอกาสเข้ารับการศึกษาในระบบ โรงเรียนและเริ่มออกมาสู่สังคมภายนอกบ้านหรือภายนอกพระบรมมหาราชวัง